

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ

AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ

BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA MƏRKƏZİ

**“PANDEMİYA VƏ POSTPANDEMİYA DÖVRÜNDƏ SAHİBKARLIQ
SUBYEKTLƏRİNİN MALİYYƏLƏŞDİRİLMƏSİ MEXANİZMİ”
mövzusunda**

MAGİSTR DİSSERTASİYASI

Əliyev Bəxtiyar Elşad

BAKİ – 2022

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA MƏRKƏZİ

BMDM-in direktoru

i.ü.f.d., dos. Əhmədov Fəriz Saleh oğlu

_____ **imza**

“ _____ ” _____ **2022-ci il**

“PANDEMİYA VƏ POSTPANDEMİYA DÖVRÜNDƏ SAHİBKARLIQ
SUBYEKTLƏRİNİN MALİYYƏLƏŞDİRİLMƏSİ MEXANİZMİ”

mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASİYASI

İxtisasın şifri və adı: 060403-Maliyyə

İxtisaslaşma: Maliyyə Bazarları

Qrup: 676

Magistrant:

Əliyev Bəxtiyar Elşad oğlu

_____ **imza**

Elmi rəhbər:

**i.e.d., prof. Həsənli Mirələm Xası
oğlu**

_____ **imza**

Proqram rəhbəri:

i.ü.f.d. Vəliyev Cəbrayıl Xəlil oğlu

_____ **imza**

Kafedra müdiri:

**i.e.d., prof. Kəlbəyev Yaşar Atakişi
oğlu**

_____ **imza**

BAKİ – 2022

Elm andı

Mən, Əliyev Bəxtiyar Elşad oğlu and içirəm ki ,”Pandemiya və postpandemiya dövründə sahibkarlıq subyektlərinin maliyyələşdirilməsi mexanizmi”mövzusunda magistr dissertasiyasını elmi əxlaq normalarına və istinad qaydalarına tam riayət etməklə və istifadə etdiyim bütün mənbələri ədəbiyyat siyahısında əks etdirməklə yazmışam.

PANDEMIYA VƏ POSTPANDEMIYA DÖVRÜNDƏ SAHİBKARLIQ SUBYEKTLƏRİNİN MALİYYƏLƏŞDİRİLMƏSİ MEXANİZMİ

XÜLASƏ

Tədqiqatın aktualığı: Pandemiya demək olar ki, bütün ölkələr üçün ən böyük problemlərdən biri olmuşdur. Pandemiya qeyri-iqtisadi xarakter daşısa da hər bir ölkənin iqtisadi inkişafına və bütövlükdə dünya iqtisadiyyatına əhəmiyyətli təsir göstərmişdir. Pandemiyanın səngidiyi son vaxtlarda karantin tədbirlərinin yumşaldılması ilə bərabər sahibkarlıq sektorunda müəyyən canlanma olmuşdur. Ancaq pandemiyanın tam nə vaxt bitəcəyi ilə bağlı dəqiq fikir demək mümkün deyil. Bu səbəbdən dissertasiya işinin mövzusu hazırda aktual bir mövzudur.

Tədqiqatın məqsədi: Tədqiqatın əsas məqsədi pandemiya şəraitində Azərbaycan Respublikasında kiçik və orta sahibkarlığın fəaliyyətinin formalaşması, müasir vəziyyəti və maliyyələşdirilməsi mexanizmini tədqiq etmək və qiymətləndirməkdən ibarətdir.

İstifadə olunmuş tədqiqat metodları: Azərbaycanda pandemiya və postpandemiya dövründə sahibkarlıq subyektlərinin maliyyələşdirilməsini mexanizmini araşdırmaq üçün istifadə olunacaq ən yaxşı metod əldə etdiyimiz hazır məlumatlar vasitəsilə analiz etmək, onların inkişafa olan müsbət və ya mənfi təsirlərini öyrənməkdir. Bu zaman qəbul edilən sosial dəstək və ya qapanma kimi tədbirlərinin təsiri olduqda və ya təsir olmadıqdakı halında müqayisəli təhlil aparmaq mümkündür

Tədqiqatın informasiya bazası: Tədqiqat işi zamanı mövzu ilə əlaqəli olan eyni və ya oxşar məqalələr, yerli və xarici elmi əsərlərdəki fikirlər əsas götürülmüşdür

Tədqiqatın məhdudiyyətləri: Tədqiqat zamanı yaranan əsas məhdudiyyət tədqiqat zamanı Azərbaycan dilində yetərsiz ədəbiyyat və sahibkarlıqla bağlı lazımi statistik və nəzəri məlumatları əldə etməyin çətin olmasıdır

Tədqiqatın elmi yeniliyi və praktiki nəticələri: Tədqiqat işində sahibkarlıq subyektlərinin xüsusilə pandemiya və postpandemiya dövründə maliyyələşdirilməsi istiqamətində bir sıra ölkələrin təcrübəsi və ölkəmizdə mövcud durum təhlil edilib, ölkəmizdə bu istiqamətdə islahatlar üçün təklif və tövsiyələr işlənilib hazırlanıb

Nəticələrin istifadə oluna biləcəyi sahələr: Tədqiqatda əldə olunan nəticələr və təklif edilən tövsiyələr xüsusilə pandemiya və postpandemiya dövründə sahibkarlıq subyektlərinin maliyyələşdirilməsi istiqamətində müsbət nəticələr verə bilər. Əldə olunan nəticələr ölkəmizdə sahibkarlıq subyektlərinin bütün sferalarında tətbiq oluna bilər. Bunun üçün ölkə qanunvericiliyinə uyğun olaraq tədbirlər planı hazırlanmalı və müvafiq təlimatlar təşkil edilməlidir.

Açar sözlər: sahibkarlıq subyektləri, pandemiya və postpandemiya, maliyyələşdirmə mexanizmi

MECHANISM OF FINANCING BUSINESS ENTITIES DURING THE PANDEMIC AND POSTPANDEMIC

SUMMARY

The actuality of the subject: The pandemic has been one of the biggest problems for governments in almost all countries. Although the pandemic is non-economic in nature, it has had a significant impact on the economic development of each country and the world economy as a whole. In recent years, when the pandemic has subsided, there has been some revival in the business sector, along with the easing of quarantine measures. However, it is impossible to say exactly when the pandemic will end. Therefore, the topic of the dissertation is currently relevant.

Purpose and tasks of the research: The main purpose of the study is to study and evaluate the formation, current situation and financing mechanism of small and medium enterprises in the Republic of Azerbaijan in the context of a pandemic

The information base of the research: The research is based on the same or similar articles related to the topic, opinions from local and foreign scientific works.

Restrictions of research: The main limitation of the research is that it is difficult to obtain the necessary statistical and theoretical information on insufficient literature and entrepreneurship in the Azerbaijani language during the research.

The novelty and practical results of investigation: The study analyzes the experience of a number of countries and the current situation in the field of financing businesses, especially in pandemic and post-pandemic periods, and develops proposals and recommendations for reforms in this area.

Scientific-practical significance of results: The results of the study and the proposed recommendations can have a positive impact on the financing of businesses, especially in pandemic and post-pandemic times. The obtained results can be applied in all spheres of business entities in our country. For this purpose, an action plan should be prepared in accordance with the country's legislation and relevant instructions should be organized.

Keywords: business entities, pandemic and postpandemic , financing mechanism

İXTİSARLAR

AR:	Avropa Birliyi
AR:	Azərbaycan Respublikası
ABŞ:	Amerika Birləşmiş Ştatları
ÜTT:	Ümumdünya Ticarət Təşkilatı
COVID-19:	Koronavirus xəstəliyi
KOBİA:	Kiçik və Orta Biznesin İnkişafı Agentliyi
ƏDV:	Əlavə Dəyər Vergisi
KOS :	Kiçik və Orta Sahibkarlıq
BOKT:	Bank olmayan kredit təşkilatı
ÜDM:	Ümumi Daxili Məhsul
OECD:	İqtisadi Əməkdaşlıq və İnkişaf təşkilatı
MMT:	Mikro Maliyyə Təşkilatları
ABA :	Azərbaycan Banklar Assosiasiyası

MÜNDƏRİCAT

GİRİŞ	8
I FƏSİL. SAHİBKARLIQ FƏALİYYƏTİNİN MALİYYƏ TƏMİNATININ NƏZƏRİ ƏSASLARI	12
1.1.Sahibkarlıq fəaliyyəti və onun həyata keçirilməsi zəruriliyi	12
1.2. Sahibkarlıq fəaliyyətinin dövlət tənzimlənməsində maliyyə mexanizminin rolu.....	16
1.3.Sahibkarlıq fəaliyyətinin maliyyə təminatının əsasları.....	26
II FƏSİL. PANDEMIYA VƏ POSTPANDEMIYA DÖVRÜNDƏ SAHİBKARLIQ SUBYEKTLƏRİNİN MALİYYƏLƏŞDİRİLMƏSİ MEXANİZMİNİN TƏŞKİLİ PROBLEMLƏRİ	34
2.1. Pandemiya və postpandemiya dövründə sahibkarlıq subyektlərinin maliyyə resurslarına çıxışı problemləri	34
2.2. Lizinq-sahibkarlıq fəaliyyətinin kreditləşməsinin bir forması kimi	39
2.3. Pandemiya və postpandemiya dövründə sahibkarlıq subyektlərinin fəaliyyətinin bank və BOKT-lar vasitəsi ilə maliyyələşdirilməsi mexanizminin təhlili və qiymətləndirilməsi.....	43
III FƏSİL.PANDEMIYA VƏ POSTPANDEMIYA DÖVRÜNDƏ SAHİBKARLIQ SUBYEKTLƏRİNİN MALİYYƏLƏŞDİRİLMƏSİ MEXANİZMİNİN SƏMƏRƏLİLİYİNİN ARTIRILMASI İSTİQAMƏTLƏRİ	51
3.1. Pandemiya və postpandemiya dövründə sahibkarlıq subyektlərinin maliyyələşdirilməsinin perspektiv istiqaməti kimi - mikromaliyyələşdirilmənin təkmilləşdirilməsi yolları.....	51
3.2. Pandemiya və postpandemiya dövründə sahibkarlıq subyektlərinin maliyyə vəziyyətinin vergilər və gömrük tarifləri vasitəsi ilə tənzimlənməsinin səmərəliliyinin yüksəldilməsi.....	56
NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR	66
İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI	69
Cədvəllərin siyahısı	72
Qrafiklərin siyahısı	72

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı: COVID-19 böhranı sahibkarlıq subyektlərinin maliyyələşməsinə dərin təsir göstərmişdir. Xüsusilə, gəlirlərin qəfil azalması kəskin likvidlik çatışmazlığı yaradaraq, bir çox sahibkarlıq subyektlərinin fəaliyyətinə kəskin təsir etdi.

Pandemiya demək olar ki, bütün ölkələr üçün ən böyük problemlərdən biri olmuşdur. Pandemiya qeyri-iqtisadi xarakter daşısa da hər bir ölkənin iqtisadi inkişafına və bütövlükdə dünya iqtisadiyyatına əhəmiyyətli təsir göstərmişdir. Hökumətlər pandemiyanın yayılmasının qarşısını almaq üçün görünməmiş kəskin tədbirlər görməyə məcbur oldular. Azərbaycanda sahibkarlıq subyektlərinin inkişaf tempi və bu inkişafa təsir göstərən yeni maliyyələşdirmə mexanizmlərinin tətbiqi və öyrənilməsi çox vacibdir. Bu araşdırmada sahibkarlıq subyektlərin xüsusilə pandemiya dövründə maliyyələşdirilməsində müəyyən problemlərin olduğu görülmüşdür.

Pandemiyanın səngidiyi son vaxtlarda karantin tədbirlərinin yumşaldılması ilə bərabər sahibkarlıq sektorunda müəyyən canlanma olmuşdur. Ancaq pandemiyanın tam nə vaxt bitəcəyi ilə bağlı dəqiq fikir demək mümkün deyil. Bu səbəbdən dissertasiya işinin mövzusu hazırda aktual bir mövzudur.

Problemin qoyuluşu və öyrənilmə səviyyəsi: Pandemiya və postpandemiya dövründə sahibkarlıq subyektlərinin maliyyələşdirilməsi mexanizminin araşdırılması və təhlili bir çox xarici alimlərin əsərlərində öz əksini tapmışdır. Son zamanlar pandemiya mövzusu aktual olduğundan kifayət qədər elmi yazılar və elmi işlər çap olunmuşdur. Bütün bunlar tədqiqat işinin öyrənilmə səviyyəsi ilə birbaşa əlaqədardır.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri: Tədqiqatın əsas məqsədi pandemiya şəraitində Azərbaycan Respublikasında kiçik və orta sahibkarlığın fəaliyyətinin formalaşması, müasir vəziyyəti və maliyyələşdirilməsi mexanizmini tədqiq etmək və

qiymətləndirməkdən ibarətdir. Burada dünyanın müxtəlif ölkələrindəki sahibkarların davranışları, ölkələrin tətbiq etdikləri karantin tədbirləri təhlil olunacaqdır. Uğurlu olan qərarların və davranışların ölkəmiz üçün tətbiqinin mümkünlüyü araşdırılacaqdır.

Tədqiqatın əsas məqsədi sırf böhranın sahibkarlıq fəaliyyətinə necə təsir etməsini araşdırmaqdan ibarətdir. Böhran nəticəsində bir çox sahibkarlar fəaliyyətlərini birdəfəlik dayandırmalı oldular. Buna əsas səbəb ölkələrdəki sərt karantin tədbirləri oldu. Lakin bəzi sahibkarlar isə bu vəziyyətdən minimum itki ilə çıxmağı bacardılar. Tədqiqatın əsas məqsədlərindən biridə sahibkarların və dövlətlərin böhran vaxtı aldıkları qərarların təhlilidir. Dissertasiya işinin məqsədinə uyğun olaraq aşağıdakı vəzifələr qarşıya qoyulacaq və həll ediləcəkdir

- kiçik və orta sahibkarlığın formalaşması və inkişaf qanunauyğunluqlarını aşkar etmək
- dünya təcrübəsinə uyğun olaraq müəssisələrin təşkilinin və səmərəli fəaliyyətinin nəzəri metodoloji əsaslarını öyrənmək
- sahibkarlıq subyektlərinin maliyyələşdirilməsi meyarlarını müəyyən etmək və statistik uçotunu təşkil etmək
- sahibkarlığın inkişafında vergitutmanın təkmilləşdirilməsi sahəsində görülən tədbirləri açıqlamaq
- sahibkarlıq fəaliyyətinin stimullaşdırılması mexanizmini müəyyən etmək
- pandemiya dövründə dövlətin əsas vəzifələri
- böhran dövründə sahibkarlara edilməli olan güzəşt və yardımlar

Tədqiqatın obyektı və predmeti: Araşdırılan tədqiqat işinin obyektı pandemiya və postpandemiya dövründə sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olan müəssisələrinin aktivliyi, onların davamlı inkişafı, predmeti isə belə subyektlərin maliyyələşdirilməsi zamanı yaranan problemlər, onların həlli, ümumiyyətlə, maliyyə təminatı ilə bağlı mövcud olan metodların və istiqamətlərin təkmilləşdirilməsidir.

Tədqiqat metodları: Azərbaycanda pandemiya və postpandemiya dövründə sahibkarlıq subyektlərinin maliyyələşdirilməsini mexanizmini araşdırmaq üçün istifadə olunacaq ən yaxşı metod əldə etdiyimiz hazır məlumatlar vasitəsilə analiz etmək, onların inkişafa olan müsbət və ya mənfi təsirlərini öyrənməkdir. Bu zaman qəbul edilən sosial dəstək və ya qapanma kimi tədbirlərinin təsiri olduqda və ya təsir olmadıqda halında müqayisəli təhlil aparmaq mümkündür. Tədqiqat prosesində müqayisəli və sistem təhlil, statistik təhlil, müşahidə və ümumiləşdirmə metodlarından istifadə olunmuşdur. Əlavə olaraq, dissertasiya işində Azərbaycan Respublikasının Statistika Komitəsinin statistik məlumatları, Nazirlər Kabinetinin qərarları, İqtisadiyyat Nazirliyi, Dövlət Vergi Xidməti, Maliyyə Nazirliyi və Azərbaycan Respublikası İqtisadi İslahatların Təhlili və Kommunikasiya Mərkəzinin rəsmi statistik məlumatlarından istifadə edilmişdir

Tədqiqatın informasiya bazası: Tədqiqat işinin əsas informasiya bazasını Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankının normativ aktları, təlimat və göstərişləri, Nazirlər Kabinetinin qərarları, Azərbaycan Respublikası Sahibkarlıq fəaliyyəti haqqında qanun, Azərbaycan Respublikası İqtisadiyyat Nazirliyi yanında Dövlət Vergi Xidmətinin nəzarət və təhlil xarakterli materialları, yerli və xarici iqtisadçı alimlərin mövzu üzrə təhlilləri təşkil edir. Tədqiqatın aparılmasında bir sıra elmi jurnallardan, xarici məqalələrdən və internet resurslarından istifadə olunmuşdur.

Tədqiqatın məhdudiyyətləri: Tədqiqat zamanı yaranan əsas məhdudiyyət tədqiqat zamanı Azərbaycan dilində yetərsiz ədəbiyyat və sahibkarlıqla bağlı lazımi statistik və nəzəri məlumatları əldə etməyin çətin olmasıdır. Koronavirus pandemiyası dövründə sahibkarlıq subyektlərinin maliyyələşdirilməsi mexanizminin öyrənilməsinin əhəmiyyətinə baxmayaraq, ölkəmizdə bu aspektlə bağlı olan kifayət qədər elmi məqalə yoxdur

Tədqiqatın elmi yeniliyi: Tədqiqat işində sahibkarlıq subyektlərinin xüsusilə pandemiya və postpandemiya dövründə maliyyələşdirilməsi istiqamətində bir sıra

ölkələrin təcrübəsi və ölkəmizdə mövcud durum təhlil edilib, ölkəmizdə bu istiqamətdə islahatlar üçün təklif və tövsiyələr işlənilib.

Nəticələrin praktiki əhəmiyyəti və tətbiq sahələri: Pandemiya dövründə sahibkarlıq subyektləri üçün alternativ maliyyələşmə mənbələrinin araşdırılması prioritet məsələdir . Bunlardan aktual olan mənbələrdən biri də mikromaliyyələşdirmə və digər alternativ maliyyələşmə mənbələrinin təkmilləşdirilməsi yollarıdır. Pandemiyanın vurduğu zərər xüsusilə də bu sahədə müəyyən qədər problemlər yaratdı. Tədqiqatda əldə olunan nəticələr və təklif edilən tövsiyələr xüsusilə pandemiya və postpandemiya dövründə sahibkarlıq subyektlərinin maliyyələşdirilməsi istiqamətində müsbət nəticələr verə bilər . Əldə olunan nəticələr ölkəmizdə sahibkarlıq subyektlərinin bütün sferalarında tətbiq oluna bilər. Bunun üçün ölkə qanunvericiliyinə uyğun olaraq tədbirlər planı hazırlanmalı və müvafiq təlimatlar təşkil edilməlidir .

I FƏSİL. SAHİBKARLIQ FƏALİYYƏTİNİN MALİYYƏ TƏMİNATININ NƏZƏRİ ƏSASLARI

1.1. Sahibkarlıq fəaliyyəti və onun həyata keçirilməsi zəruriliyi

Sahibkarlıq fəaliyyətinin həyata keçirilməsi ilk dəfə orta əsrlərdən başlayır. Həmin zamanlarda satıcılar, ticarətçilər erkən olaraq sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olmağa başlamışdılar. Həmin dövrlərdən kapitalizmin yavaş-yavaş inkişaf etdiyini nəzərə alsaq sahibkarlıq da formalaşmağa başlamışdı. Hazırkı dövrdə sahibkarlığın inkişafı özü yüksək bir mərhələyə gəlib çıxmışdır.

Ədəbiyyatlara baxdıqda sahibkarlıq fəaliyyətinə bir çox müəllif tərəfindən fərqli təriflər verilib. Bu təriflər yaradıcılıq, yenilik və risk ilə bərabər hədəflərə çatmaqda bütçə və idarəçiliklə də bağlı olmuşdur. Bir çox müəlliflər isə sahibkarlığı, kiçik bizneslərin qurulması və onların idarə olunması ilə bərabər səviyyədə qəbul etmişdir (Başar və Tosunoğlu., 2001: s.4)

Sahibkarlıq fəaliyyətinin həyata keçirilməsi ilə bağlı araşdırmalara nəzər yetirdikdə sahibkarlıq fəaliyyətinin bəzi ifadələr ilə eyniləşdirildiyini görə bilərik. Bunlar aşağıdakılardır:

- sahiblik
- dəyər yaratma
- risk almaq
- mənfəət istəyi
- istehsal yolları
- yenilik
- inkişaf etmə arzusu və s.

Bu ifadələrdən də başa düşüldüyü kimi sahibkarlıq fəaliyyətinin tərfi haqqında konkret bir fikir bildirmək çox çətindir. Bu da sahibkarlıq fəaliyyətinin daimi olaraq dəyişdiyini sübut edir.

Sahibkarlıq fəaliyyəti iqtisadi və sosial cəhətdən bir çox funksiyanı yerinə yetirir. Daimi olaraq dəyişən bazar iqtisadiyyatında sahibkarlıq fəaliyyətinin gün keçdikcə daha mürəkkəb bir anlayışa çevrilir. Buna görə də müasir sahibkar anlayışı tamamilə fərqli bir anlayışdır.

Sahibkarlar bazardakı vəziyyəti təhlil edən və imkanlara fürsətə çevirə bilən şəxslərdir. Sahibkarlıq fəaliyyəti ilə bağlı aşağıdakı 4 əsas məsələyə diqqət yetirilməlidir:

1) İstehsal prosesi – İstehsal prosesində sahibkarlar müəyyən bir dəyər yarada və bu dəyərdən öz qazanclarını əldə edə bilirlər

2) Vaxt – Sahibkarın hər hansı bir xidmət və ya dəyərin yaradılması prosesində sərf olunan müddətdir.

3) Risk – Sahibkarlıq fəaliyyəti prosesində sahibkarın qəbul etdiyi qeyri-müəyyənlikdir

4) Qazanc – Sahibkarlıq fəaliyyətinin əsas məqsədidir. Burada əsas məsələ isə sahibkarın iş və ya xidmət yaratmaq bacarığıdır. Qazanc sahibkarlıq fəaliyyətinin son mərhələsində müəyyən olunur.

İqtisadi ədəbiyyatlarda sahibkarlıq fəaliyyətinə müxtəlif iqtisadçı alimlər tərəfindən müəyyən şərtlər verilmişdir. Bütün cəmiyyətlərdə məşğulluğu artırmaq, davamlı artıma nail olmaq, ölkənin rifahının daimi yüksəlişini təmin etmək və müstəqil şəkildə həyata keçirmək üçün cəmiyyət tərəfindən əsas zərurət kimi görülən sahibkarlıq fəaliyyətidir. Əhəmiyyətindən asılı olaraq müxtəlif sahələrdə çalışan alim və praktiklər tərəfindən müxtəlif formalarda müəyyən edilmişdir. Bu təriflərin hər birində sahibkarlıqla bağlı bəzi ümumi vurğular var. Bunların bəziləri ilə tanış olaq:

Sahibkarlıq fəaliyyəti haqqında ilk fikirlərə R. Kantilionun əsərlərində rast gəlinir. İlk dəfə məhz “sahibkarlıq” anlayışını elmə R. Kantilion gətirmişdir. O sahibkarlıq anlayışını “risk” sözü ilə eyniləşdirirdi. Belə ki, onun fikirlərinə görə sahibkar məhsulu istehsal edib satmaq üçün müəyyən qiymətə istehsal vasitələri alan

,riski öz üzərinə götürən və sonda mənfəət qazanıb qazanmayacağını bilməyən adamdır.Məhz bu səbəbdən o risk və sahibkar anlayışlarını eyniləşdirirdi.

Məşhur fransız iqtisadçısı J.Seyin fikirlərinə görə, sahibkarın gəliri onun gördüyü işə görə əldə etdiyi qazandır.

Amerikan iqtisadçısı C.Klark J.Seyin fikirlərinə dəyişiklik edərək sahibkarlıq fəaliyyətinin 4 əsas faktordan ibarət olduğunu bildirdi.Bunlar aşağıdakılardır:

- 1) Kapital
- 2) İstehsal vasitələri və torpaq
- 3) Sahibkarlıq fəaliyyəti
- 4) İşçi qüvvəsi

Bu faktorların hər biri sahibkar üçün çox önəmli faktordur və ona uyğun olaraq sahibkarın mənfəət qazanmasına birbaşa təsir edir.Kapital sahibkara faiz gəliri qazandırır.İstehsal vasitələri və torpaq faktoru ilə sahibkar renta qazanır.Sahibkarlıq fəaliyyətinin özü isə sahibkara mənfəət qazandırır.

Sahibkarlığın 4 müxtəlif növü vardır.Bunlar aşağıdakılardır:

- İstehsal sahibkarlığı
- Kommersiya sahibkarlığı
- Maliyyə sahibkarlığı
- Konsultativ Sahibkarlıq

İstehsal Sahibkarlığı - sahibkarlıq fəaliyyətinin ən çox istifadə olunan növüdür.Sahibkarlığın bu növündə müəyyən bir əmtəənin istehsalı və ya hər hansı xidmət göstərilir.Lakin bazar iqtisadiyyatına keçid vaxtında bu növ sahibkarlıq növü uğursuz olmuşdur .Belə ki ,keçid dövründə sahibkar-işçi əlaqələri pozulmuş,maddi təminat zəifləmiş və bir çox sahibkarlar iflasa uğramışdır.

Kommersiya sahibkarlığı isə əksinə olaraq bazar iqtisadiyyatına keçid dövründə daha geniş inkişaf edə bildi.Kommersiya sahibkarlığı dedikdə sadə dildə desək alıb satmaq başa düşülür.Normal olaraq bu növ sahibkarlıq fəaliyyətinin nəticəsi daha tez əldə edilir.

Sahibkarlığın növlərindən biri də maliyyə sahibkarlığıdır. Maliyyə sahibkarlığının əsas subyektləri banklardır. Banklardan əldə etdikləri kreditlər sahibkarlıq subyektlərinin əsas maliyyə mənbələridir.

Konsultativ (məsləhət, konsaltinq) sahibkarlığı isə daha çox son dövrlərdə geniş inkişaf etmişdir. Konsultativ sözünün mənası “məsləhət vermək” deməkdir. Qısa şəkildə mütəxəssislərin öz biliklərini məsləhət şəklində satmasına konsultativ sahibkarlıq deyə bilərik. Hazırda ölkəmizdə və digər postsovet ölkələrində çox da inkişaf etməyib. Ancaq digər inkişaf etmiş ölkələrdəki vəziyyətə əsasən deyə bilərik ki yaxın gələcəkdə sahibkarlığın inkişaf etmiş sahələrindən biri olacaq.

Sahibkarlıq fəaliyyəti üçün zəruri olan iqtisadi şərtlərə ən müxtəlif təşkilati strukturlar daxildir. Onun da köməyi ilə sahibkarlar kommersiya əməliyyatlarını həyata keçirirlər. Bu strukturlara misal olaraq aşağıdakıları göstərmək olar :

- banklar – maliyyə xidmətləri göstərir*
- mal göndərənlər – xammal, materiallar, yarımfabrikatlar ,yanacaq ,enerji ,maşın ,avadanlıqlarla təchizatını*
- topdansatış və pərakəndə ticarət strukturları- əmtənin istehlakçılara çatdırılmasını*
- ixtisaslaşdırılmış firmalar – hüquq, mühasibat , vasitəçilik xidmətlərini*
- işə düzəltmə agentlikləri – işçi qüvvəsinə olan ehtiyacların təmin edilməsini*
- agentliklər – reklam, nəqliyyat, sığorta , informasiya və rabitə xidmətlərini həyata keçirirlər*

Sahibkarlığın formalaşmasının sosial şərtləri hər şeydən əvvəl alıcının əmtəni əldə edərkən ona təsir edən zövq və moda ilə xarakterizə olunur. Müxtəlif mərhələlərdə bu ehtiyaclar dəyişə bilər. Çox hallarda sosial-mədəni mühitdən asılı olaraq sahibkarlıq fəaliyyətində mənəvi və dini normalar da əhəmiyyətli rol oynayır. Bu normalar istehlakçıların həyatına və onun vasitəsi ilə əmtəələrə olan tələbə birbaşa təsir edir. Sosial şərtlər eyni zamanda ayrı-ayrı fərdlərin fəaliyyətinə, bu isə növbəsində əmək haqqının həcminə və əmək şəraitinə təsir edir. Sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olan sahibkar öz işçilərinin sosial məsələlərinin həllində iştirak etməli

*,sağlamlığın mühafizəsi və iş yerlərinin saxlanılmasını təmin etməlidir.(
<https://az.wikipedia.org/wiki/Sahibkar>)*

Sahibkarlıq fəaliyyətinin səmərəli və düzgün təşkil edilməsi üçün dövlətin maliyyə və vergi-gömrük siyasətinin mühüm əhəmiyyəti vardır.Belə ki,minimum kredit faizləri və vergi dərəcələri iqtisadiyyatda sahibkarlıq fəaliyyətinin həyata keçirilməsi üçün böyük stimullaşdırıcı tədbirlərdən biridir

Ümumdünya Ticarət Təşkilatının (ÜTT) məlumatına əsasən, inkişaf etmiş ölkələrdə sahibkarlıq subyektləri biznes mühitinin 90%-ni təşkil edir və onların məşğulluqda və Ümumi Daxili Məhsulda(ÜDM)-də payı ortalama müvafiq olaraq 60-70% və 55% təşkil edir. Bu baxımdan Azərbaycanda sahibkarlıq subyektlərinin makroiqtisadi göstəricilərdə payının daha da artırılması KOB-ların inkişafı baxımından strateji hədəflər sırasındadır.

Ümumilikdə, 2021-ci il ərzində Azərbaycanda həyata keçirilən islahatlar, o cümlədən yeni iqtisadi rayonların bölgüsünün formalaşdırılması, struktur islahatları, özəl müəssisələrdə korporativ standartların tətbiqi və biznes mühitinin daha da yaxşılaşdırılması iqtisadi səmərəliliyin artırılmasına hədəflənmişdir.

1.2. Sahibkarlıq fəaliyyətinin dövlət tənzimlənməsində maliyyə mexanizminin rolu

Dövlətin əsas funksiyalarından biri sahibkarlıq fəaliyyətinin tənzimləməsidir.Bununla belə,bir çox müəssisələr bu tənzimlənməyə qarşıdırlar.Onlar bu tənzimlənmənin onların mənfəət əldə etmək imkanlarına mane olduğunu iddia edirlər.Bəzi yanaşmalar isə bu tənzimlənmənin mütləq lazım olduğunu bildirirlər.Onların fikrincə dövlət tənzimlənməsi olmasa bəzi sahibkarlar haqsız rəqabət şəkilə gəlir əldə edə bilərlər.Bütün fikirlərdə doğruluq payı olsada,böyük bizneslərin istehlakçılar üçün təhlükəsiz və ədalətli olmasını təmin etmək, böyük və kiçik biznesləri bərabər səviyyədə bazarda saxlamaq əhəmiyyət

kəsb edir.Dövlət tənzimlənməsi sahibkarlıq subyektlərinin istehlakçılara ədalətli davranmasını təmin etmək üçün çox vacibdir.

Effektiv və şəffaf tənzimləmə biznesin həyat dövrünün bütün mərhələlərində sahibkarlığın inkişafı üçün əsasdır.Bütün sahibkarlıq subyektləri üzərində dövlət tənzimləmə yükünün azaldılması onların iqtisadiyyatda iştirakını asanlaşdırır,onların məhsuldarlığını və rəqabət qabiliyyətini yaxşılaşdırmağa kömək edə, qlobal inteqrasiya olunmuş iqtisadiyyatda iştirakını və ondan faydalanmalarını artırır bilər

Dövlət maliyyə institutları sahibkarlıq subyektlərinin maliyyələşməsi üçün dövlətin ümumi siyasət alətidir .Böhrandan əvvəl bir çox İEOÖ və İEÖ ölkələrində bu institutların rolu böyük idi.Pandemiya sonrasında onların əhəmiyyəti getdikcə artdı.Bir çox ölkələrdə öz fəaliyyətlərinin miqyasını artırdılar.

Dövlətin maliyyə institutları birinci dərəcəli kreditləşmə ilə məşğul ola bilər.Burada bir başa sahibkarlıq subyektlərinin özlərinə kreditlərin verilməsi başa düşülür(Məsələn,ölkəmizdə KOBİA).Həmçinin ölkədə fəaliyyət göstərən bankları da qismən bura aid etmək olar. Dövlətin maliyyə institutları həm də ikinci dərəcəli kreditör kimi çıxış edə bilər.İkinci dərəcəli maliyyələşmə dedikdə isə dövlətin krediti birbaşa olaraq sahibkarlıq subyektlərinə yox ,məhz banklara və digər maliyyə institutlarına verməsi başa düşülür.Burada dövlət dolayısı olaraq maliyyələşmədə iştirak edir.Bəzi ölkələr birinci və ikinci dərəcəli maliyyələşməni birləşdirirlər.Başqa maliyyə mexanizmlərinə isə kapital əməliyyatları,hibrid alətlər və qrantlar,zəmanətləri misal çəkə bilərik

Dövlətlər həmçinin aşağıdakı dolayısı maliyyə və qeyri-maliyyə alətləri ilə sahibkarlıq subyektlərinə dəstək göstərirlər

- əks faktoring
- bazar likviliyi təminatı
- ixrac sığortası
- konsaltinq xidmətləri
- kreditlərin restrukturizasiyası və s.

Pandemiyanın başladığı dövrlərdən etibarən dövlətlər qısa müddət ərzində yeni maliyyə mexanizmləri yaratmalı idilər. Bu cəhəttən onlar yeni mexanizmləri yoxlamalı və sınaqdan keçirməli, dünya təcrübəsinə əsasən öz ölkələrinə uyğunlaşdırmalı idilər.

Bir çox dövlətlərdə hökumət dəstəyi üçün müraciət etmək, uyğunluğu yoxlamaq və müraciətlərin icrası prosedurları vaxta qənaət etmək üçün ümumiyyətlə mümkün qədər sadələşdirilmişdir. Buna başlıca nümunə kimi, Fransanın "PGE" dövlət zəmanətli kreditlər sxemini qeyd etmək olar. Fransa hökuməti tərəfindən tətbiq olunan bu mexanizm qismən müraciət prosesinin sadəliyi səbəbindən mövcud olduğu iki ay ərzində təxminən 420000 şirkətə dəstək ola bildi. İsveçrə yanaşması başqa bir yaxşı nümunədir. Hökumətin körpü kredit imkanları (birbaşa kredit sxemi) üçün müraciət prosesi daha əlçatan idi. Nəticə olaraq kreditlər 30 dəqiqə ərzində təqdim edilə rəsmiləşə bilirdi.

Hökumətlər çox vaxt həm də sahibkarlıq subyektlərinə dəstək vermək üçün tərəfdaş kimi banklara və digər maliyyə institutlarına çox etibar edirlər. Bu, geniş təbliğatın təmin edilməsi üçün vacib hesab olunur. Məsələn, Birləşmiş Ştatlarda Kiçik Biznes İdarəsi (SBA) dövlət dəstəyini təmin etmək üçün ölkə daxilində təsdiq edilmiş maliyyə vasitəçiləri ilə əməkdaşlıq edir.

Pandemiya böhranı ağır iqtisadi böhrana çevrildiyindən dərhal dövlətlərin reaksiyaları kredit və borc alətləri şəklində oldu. Kredit zəmanət proqramları, birbaşa kreditləşdirmə sxemləri və oxşar tədbirlər likvidliyi təmin edən əsas alətlər olmuşdur. Lakin çox sürətlə yayılan pandemiya Fransa, Almaniya və Böyük Britaniya kimi ölkələrdə bu tədbirləri tamamlamaq üçün kapital və startap dəstəyi kimi digər alətlər əlavə edildi. İtaliyada 13 may 2020-ci il tarixli qərar ilə təsdiq edilmiş səhm investorları üçün fiskal güzəştlər, habelə İtaliya milli investisiya bankı tərəfindən dövriyyəsi 50 milyon avrodan (56 milyard ABŞ dolları) yuxarı olan biznes üçün kapital qoyuluşu və konvertasiya edilə bilən kreditlər tətbiq edilmişdir.

Əslində pandemiyanın tam olaraq bitmədiyi bu vaxtlarda iqtisadiyyatların necə tam bərpa olması barədə dəqiq məlumat demək çətindir. Bunun üçün aşağıdakı müəyyən məsələlərə baxılmalıdır:

- Bu maliyyə mexanizmləri daimi olaraq monitorinq olunmalıdır. Belə ki, effektiv monitorinq mexanizmlərinin həyata keçirilməsi onları gələcəyə hesablanmış və çevik siyasət cavabları hazırlamaq üçün lazım olan məlumatlarla təmin edir. Qısa müddət ərzində dövlət dəstək mexanizmlərinin artması nəticəsində ictimai dəstəyin doğru bənfisiarlara çatmaması riskləri var. Bundan əlavə, fırıldaqçılıq və vəsaitlərin mənimsənilməsinin qarşısını almaq üçün ayıq-sayıq olmaq lazımdır. Əlavə olaraq dövlət tərəfindən maliyyə dəstəkləri göstərilərkən kiçik və ya fəaliyyətə yeni başlayan sahibkarlıq subyektlərinin kənarında qalması riskləri mümkündür

- Bir çox ölkələrdə bənfisiarların ehtiyaclarına uyğunlaşmaq və təkmilləşdirmələr etmək üçün siyasətlər zamanla dəyişdirilmişdir. Məsələn, Birləşmiş Krallıqdakı yanaşma “indi hərəkət et, sonra dəqiqləşdir” (act now, refine later) kimi təsvir edilə bilər. 2021-ci ilin mart ayında təqdim edilən “Biznesin dayandırılması krediti sxemi” xüsusilə çox kiçik və böyük sahibkarlıq subyektləri üçün kifayət qədər cəlbədicilə olmadıqda, hökumət bu ehtiyaclarla uyğunlaşdırılmış yeni bir sxem (Bounce Back Loans) tətbiq etmiş və zamanla təkmilləşdirilmişdir. Bunun üçündə dövlət dəstəyinin izlənilməsi mühüm məsələdir.

- Borc alətləri sahibkarlıq subyektlərini biznesdə saxlamaq üçün mühüm əhəmiyyət kəsb etsə də, onların geniş şəkildə istifadəsi ilə bağlı narahatlıqlar artmaqdadır. Xüsusən də bu artıq böyük borcu olan şirkətlər üçün təhlükəli ola bilər. Bu dəstək tədbirləri təsirə məruz qalmış sahibkarlıq subyektləri üçün nəfəs almağa imkan versə də, likvidlik böhranını ödəmə qabiliyyəti böhranına çevirmək riski də var. Bunun üçündə onların kapitalını gücləndirmək üçün digər maliyyə alətləri araşdırılmalıdır. Hökumətlər Fintech kimi yeni alətlərdən istifadə etməyi və

sahibkarlar üçün maliyyə dəstəyini həyata keçirmək üçün alternativ maliyyə təminatçılarını səfərbər etməyi düşünməlidirlər.

- Sahibkarlıq subyektlərinin böhrandan qeyri-mütənasib şəkildə zərər çəkdiyini və onların bərpası üçün vacib olduğunu nəzərə alsaq, onların növbəti addım planlarını müzakirə etmək üçün hökumət məsləhətləşmələri də daxil olmaqla, onların perspektivlərinin nəzərə alınmasını təmin etmək vacibdir.

- Bir çox inkişaf etməkdə olan və yüksək gəlirli iqtisadiyyatlar eyni zamanda, cari tədbirlər uzun müddət qüvvədə saxlanılırsa fiskal siyasət problemləri ilə üzləşə bilər. Dövlət maliyyələrindəki gərginliklər tənəzzül davam edərkən sahibkarlıq subyektlərini dəstəkləməyə davam etmək qabiliyyətinə mane ola bilər. Məhdudiyyət tədbirləri tədricən qaldırıldıqca və iqtisadi aktivlik artdıqca, hansı yardım tədbirlərinin saxlanacağını və hansılarının mərhələli şəkildə dayandırılacağını düşünmək lazım ola bilər. Bundan əlavə, müəyyən proqramlar üçün uyğunluq meyarlarının sərtləşdirilməsi təmin edilə bilər. Maliyyələşdirmənin xüsusi istifadələrə yönəldilməsi daha geniş siyasət gündəmini dəstəkləyən üsullarla birbaşa dəstəyə kömək edə bilər. Maliyyə böhranından sonrakı dövr bu baxımdan necə irəliləməyə dair dərslər verə bilər.

- Dövlət tədbirləri tədricən likvidliyin azaldılmasından, sahibkarlıq subyektlərinin dayanıqlığını və rəqabət qabiliyyətini artıran struktur tədbirlərə keçir. Bu fəvqəladə hallar tədbirlərinin mərhələli şəkildə ləğvi və bərpaya doğru hərəkət strategiyasının əsas hissəsi ola bilər. Müvafiq təşəbbüslər uzaqdan işləməyə və onlayn satış kanallarından istifadəyə dəstək verməklə yanaşı, həm də innovasiya, rəqəmsallaşdırma və təlim siyasətləri ilə əlaqədardır ki, bu da sahibkarlığın bərpasını gücləndirə və gələcək üçün onların davamlılığını artırır. Məsələn, Yaponiya 2020-ci ilin mart ayında firmaları elektron ticarət satış kanallarını inkişaf etdirmək və uzaqdan işləməyi dəstəkləmək üçün subsidiyalar təklif etməyə başladı.

Pandemiya dövründə ölkəmizdə sahibkarlıq fəaliyyətinin dövlət tənzimlənməsinə böyük diqqət ayrıldı. Xüsusi ilə pandemiya və postpandemiya

dövründə yaşanan maliyyə çatışmazlıqları bu sahəyə dövlət dəstəyinin artmasının zəruri etdi deyə bilərik. Dünya təcrübəsində sahibkarlıq subyektlərinə dövlət tənzimlənməsi istiqamətində müəyyən proqramlar qəbul və tətbiq edilir. Bunlar aşağıdakılar :

- Subsidiyalar
- Qrantlar
- Güzəştli Kreditlər
- Kompensasiyalar
- Kreditlərə zəmanətlərin verilməsi
- Lizinqlər və s.

Ölkəmizdə sahibkarlıq subyektlərinin istehlak mallarının istehsalına dair hərtərəfli Strateji Yol Xəritəsi sahibkarlığın inkişafı üçün beş strateji hədəf müəyyən etmişdir:

1) KOS-lar üçün biznes mühitinin və normativ hüquqi bazanın təkmilləşdirilməsi

2) KOS-lar üçün maliyyə imkanlarının təmin edilməsi

3) KOS-ların beynəlmiləşməsinin artırılması

4) KOS-ların bacarıqlarının artırılması

5) KOS-ların innovasiyalarının təşviqi

Maliyyə savadlılığının yüksəldilməsi strateji yol xəritəsinin əsas elementidir. 2015-ci ildə Mərkəzi Bank Maliyyə Savadlılığı portalını istifadəyə verdi. Bu portal sahibkarların maliyyə savadlılığının artırılması istiqamətində mühüm addımlardan biri oldu. Hal-hazırda Azərbaycan Banklar Assosiasiyasının (ABA) himayəsi altında Azərbaycan Bank Təhsil Mərkəzi (ABEC) sahibkarlara maliyyə təlimləri həyata keçirir. Şagirdlərin bacarıqlarını genişləndirmək üçün proqramın bir hissəsi kimi maliyyə təhsili də məktəb kurikulumuna daxil edilmişdir. 2019-cu ilin əvvəlində ABA Maliyyə Savadlılığı Şurasının yaradılmasını tələb etdi.

Ölkəmizdə innovativ sahibkarlığın dəstəklənməsi üçün maliyyə alətləri 2016-cı ildən stabildir. İnformasiya Texnologiyalarının İnkişafı Dövlət Fondunun əsas məqsədi proqram təminatının inkişafı və qəbulu üçün güzəştli kreditlər, qrantlar və səhm investisiyaları ilə innovativ sahibkarlığı dəstəkləmək məqsədi daşıyır. Fondun maliyyə mexanizmləri ölkəmizdə startapların ehtiyacları üçün yaxşı hazırlanmış görünsə də, fondun potensial benefisiarları İKT layihələrinin dar segmenti ilə məhdudlaşır. 2019-cu ildən qüvvədə olan yeni vergi məəcəlləsi elmi-tədqiqat işlərinə investisiya üçün yeni vergi güzəştləri tətbiq edir. Bu ölkəmizdə innovasiyaları dəstəkləmək üçün fiskal imkanlardan faydalanan sahibkarların sayını artırma biləcək müsbət bir hadisədir.

Ölkəmizdə sahibkarlıq subyektlərinin dövlət maliyyələşdirilməsi məqsədi ilə bir sıra qurumlar fəaliyyət göstərir. Bu qurumlar aşağıdakılardır:

Azərbaycan Respublikasının kiçik və orta biznesin inkişafı agentliyi (KOBİA) – 2017-ci ildə təsis edilmişdir. Agentliyin büdcəsi 6.400.000 milyon manatdır. Agentliyin əsas məqsədi sahibkarlıq subyektlərinin fəaliyyətinin düzgün tənzimlənməsini təmin etməklə yanaşı, geniş şəkildə çevik nəzarət sistemindən istifadə etmək və bu sahədə müasir tələblərə cavab verən beynəlxalq təcrübəyə uyğun olaraq həyata keçirilən, mikro, kiçik və orta sahibkarlıq subyektlərinin payını artırmaq üçün effektiv koordinasiya mexanizmlərini təmin etməkdir. Əlavə olaraq aşağıdakı məqsədləri qeyd edə bilərik:

- Milli iqtisadiyyatda orta biznesin rəqabət qabiliyyətini artırmaq
- Onları daha geniş şəkildə təqdim etmək maliyyə resurslarına çıxış imkanları
- Dövlət və özəl qurumlar tərəfindən bu sahədə həyata keçirilən tədbirləri əlaqələndirmək

Ölkədə sahibkarlığın inkişafı sahəsində aparılan dövlət siyasəti və həyata keçirilmiş işlərin nəticəsi olaraq 2021-ci ilin 9 ayı ərzində qeydiyyatda alınmış sahibkarlıq subyektlərinin sayı ümumilikdə 6,7% artaraq 2021-ci ilin oktyabrın 1-i

tarixinə 1 306 490 olub. Onların 12,5%-i (163 979) hüquqi şəxslərin, 87,5%-i (1 142 511) fərdi sahibkarların payına düşür.

2021-ci ilin 9 ayı ərzində fərdi sahibkarlar istisna olmaqla statistik vahidlərin sayı 5,5% artaraq 2021-ci ilin oktyabrın 1-i vəziyyətinə 163 979 olub ki, onların da 8918-i 2021-ci ilin 9 ayı ərzində yaradılıb. Qeydiyyatda alınmış statistik vahidlərin 136 743-ü mikro, 6832-si kiçik, 2652-si orta, 603-ü isə iri sahibkarlıq subyektidir.

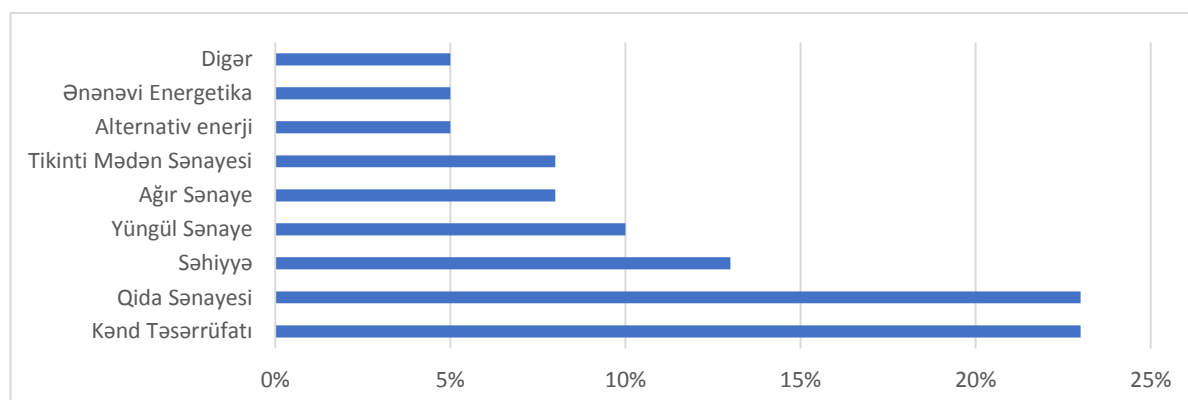
Ümumilikdə, 2021-ci il oktyabrın 1-i vəziyyətinə ölkə üzrə kommersiya təşkilatlarının ümumi sayının 93,1 faizini mikro sahibkarlıq subyektləri, 4,7 faizini kiçik sahibkarlıq subyektləri, 1,8 faizini isə orta sahibkarlıq subyektləri təşkil etmişdir.(KOBIA,2021-ci il fəaliyyətə dair hesabat)

Azərbaycan İnvestisiya şirkəti- Şirkət Prezidentin müvafiq sərəncamı ilə 2006-cı ildə yaradılıb.Şirkət bütövlükdə dövlətə məxsusdur.Başlıca missiyası qeyri-neft sektoruna investisiyaların yatırılmasında yaxından iştirak etməkdir.İnvestisiya şirkəti sahibkarlıq subyektlərinə investisiya edərək onlarda iştirak öz iştirak paylarının artırır.Və beləcə birbaşa olaraq onların maliyyələşməsində iştirak edir deyə bilərik.Şirkət aşağıdakı sahələrə öz investisiyalarını yatırır:

- Kənd təsərrüfatı
- Regional logistika
- Qida istehsalı
- Əczaçılıq
- Bərpa olunan enerji növləri və s.

2021-ci il ərzində şirkət tərəfindən 62 yeni investisiya layihəsinə baxılıb və bəzi təhlillər aparılıb.Maliyyələşən investisiya layihələri aşağıdakı qrafikdə nisbət olaraq görə bilərik.Burada mütəlif növ investisiya layihələrinin olmasını müsbət hal kimi qiymətləndirə bilərik.

Qrafik 1 :AİŞ tərəfindən 2021-ci ildə maliyyələşən investisiyaların sahələr üzrə bölgüsü

Mənbə: Azərbaycan İnvestisiya şirkətinin 2021-ci il üçün illik hesabatına əsasən müəllif tərəfindən hazırlanmışdır

Sahibkarlığın İnkişafı Milli Fondu – Sahibkarlığın İnkişafı Milli Fondu 1992-ci ildə təsis edilmiş Sahibkarlığa kömək milli fondunun hüquqi bazası əsasında 2018-ci ildə yaradılmışdır. Fondun əsas məqsədi sahibkarlıq subyektlərinə, xüsusi ilə kiçik və orta sahibkarlıq subyektlərin inkişafına dəstək olmaqdır. (<http://edf.gov.az/az/content/97>). Fondun maliyyə dəstək mexanizmləri aşağıdakılardır:

- Güzəştli kreditlər – Bu kreditlər məbləğindən asılı olaraq 10 ilədək ola bilər. Kənd təsərrüfatı sahəsində olan kreditlər üzrə isə bu müddət 2 ilədək təşkil edir. İnvestisiya layihələrinin səmərəliliyinin artırılması məqsədi ilə kreditin istifadə müddətinin ilk 1/2 dövrünü əhatə edən güzəşt müddəti tətbiq olunur. Bir investisiya layihəsi üzrə Fond tərəfindən ayrılan vəsait 10 milyon manatdan artıq ola bilməz. Sahibkarlığın İnkişafı Fondu tərəfindən ayrılan kreditlərin təsnifatı aşağıdakı kimi olur :

- 5 000 manatdan 50 000 manatadək- Kiçik həcmli kreditlər (3 ilədək)
- 50 001 manatdan 1 000 000 manatadək- Orta həcmli kreditlər (5 ilədək)
- 1 000 001 manatdan – 10 000 000 – Böyük həcmli kreditlər (10 ilədək)

Güzəştli kreditlərin prioritet məsələləri aşağıdakılardır:

- Kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı və emalı
- Sənaye məhsullarının istehsalı və emalı
- İşgaldan azad olunmuş ərazilərdə sosial-iqtisadi inkişafa xidmət edən biznes layihələri
- Xidmət (logistik mərkəz və taxıl anbarı) sahələrinin inkişafı
- Bərpa olunan enerji mənbələrindən istifadənin və rəqəmsallaşmanın tətbiqi
- BMT-nin Dayanıqlı İnkişaf Məqsədləri və ESG faktorları
- Turizmin inkişafı və s.

- Avadanlıq krediti - Güzəştli kredit mexanizmi üzrə müvəkkil kredit təşkilatları tərəfindən əksər hallarda daşınmaz əmlak girovu tələb olunduğundan, Fond tərəfindən sahibkarların maliyyəyə çıxışını asanlaşdırmaq məqsədilə 04.06.2020-ci il tarixindən avadanlıq krediti mexanizmi təqdim edilmişdir. Yeni avadanlıqların alışı üçün nəzərdə tutulan bu mexanizm sahibkarlara alacaqları avadanlığı girov qismində təqdim etmək imkanı yaradır. Sahibkarlığın İnkişafı Fondu tərəfindən ayrılan kreditlər 5000 manatdan 3000000(milyon) AZN arasında verilir .İllik müddət isə 5 ilədək olur .

- Dövlətin zəmanət və subsidiya dəstəyi-Bu mexanizm pandemiya zərər çəkmiş sahələr üzrə banklar tərəfindən verilən biznes kreditlərinə dövlət zəmanətinin verilməsi və həmin kreditlər üzrə faizlərin subsidiyalaşdırılmasını nəzərdə tutur. Bu mexanizmə əsasən 500 milyon manat kredit portfelinin 60%-dək hissəsinə dövlət zəmanəti verilmiş, həmin kreditlərin illik faiz dərəcəsinin 50%-i dövlət tərəfindən subsidiyalaşdırılmışdır.Bu proqramın icrası 31.12.2021-ci il tarixdə bitmiş və proqram 100% icra olunmuşdur.

-Bankların mövcud kredit portfeli üzrə faizlərin subsidiyalaşdırılması – Bu mexanizm pandemiya zərər çəkmiş sahələrdə fəaliyyət göstərən sahibkarlara şamil olunmuşdur. Dövlət zəmanəti olmayan mövcud 1 milyard manat kredit portfeli üzrə 10 mart 2020- ci il tarixədək kredit qalığı 5 milyon manat olan kreditlərin illik faiz dərəcəsinin 10 faiz bəndi mart ayından başlayaraq dövlət tərəfindən maliyyələşdirilmişdir. Qeyd edək ki, bu proqram 31.12.2021-ci il tarixinə 92% icra olunmuşdur (Sahibkarlığın İnkişafı Fondu, 2021-ci il üçün illik hesabat)

Son vaxtlar ölkəmizdə sahibkarlıq subyektlərinin maliyyələşdirilməsinin asanlaşdırılmasında böyük irəliləyişlər olub. Son illər maliyyəyə çıxışın asanlaşdırılmasına və əhalinin bank sektoruna inamının artırılmasına kömək edəcək mühüm hüquqi və tənzimləyici islahatlar həyata keçirilib. Buna baxmayaraq, dövlət sektorunun maliyyə proqramları hədəfsiz olduğundan sahibkarlıq subyektləri üçün maliyyə inklüzivliyi məhdud olaraq qalır.Maliyyə savadlılığının yeni strategiyası

orta və uzunmüddətli perspektivdə aşağı maliyyə məlumatlılığının artırılmasına kömək edə bilər.

1.3. Sahibkarlıq fəaliyyətinin maliyyə təminatının əsasları

Hazırkı dövrdə sahibkarlıq subyektləri böyük həcmdə maliyyələşmələrinin özləri öz mənbələri vasitəsilə təmin edirlər. Bu vasitə yetərli olmadıqda bank kreditlərinə müraciət etmək məcburiyyətində qalırlar. Adekvat maliyyələşdirməyə çıxışı olmayan sahibkarlıq subyektləri texnoloji investisiyalar edə bilmir və ənənəvi üsul kimi əmək tutumlu məhsullara və xidmətlərə üstünlük verirlər. Bu da sahibkarlıq subyektlərinin daha səmərəsiz işləməsinə gətirib çıxardır. Onlar rəqabətdə özlərindən daha böyük müəssisələrə uduzurlar .

COVID-19 böhranı 2020-ci ildə sahibkarlıq subyektlərinin kreditləşdirilməsinin dinamikasına əhəmiyyətli təsir göstərdi. Böhranın əvvəlində əhəmiyyətli gəlir çatışmazlığı səbəbindən sahibkarlıq subyektlərinin likvidlik ehtiyacları artdı. Bu çatışmazlıqların bəziləri müvəqqəti qapanmalar, eləcə də vergilərin təxirə salınması, əmək haqqının və borcların ödənilməsinə yönləndirmə tədbirləri səbəbindən aşağı xərclərlə kompensasiya edilsə də, qalan boşluqlar yeni maliyyələşdirmə mexanizmləri ilə doldurulmalıdır. (Falagiarda və Prapeistis, 2020: s.19)

Bank kreditləri bir çox sahibkarlar üçün ən ümumi xarici maliyyə mənbəyidir. Başlangıç kapitalı, pul vəsaitlərinin hərəkəti və investisiya ehtiyaclarını ödəmək üçün onlar çox vaxt birbaşa borcun asılıdırlar.

Kiçik müəssisələr tərəfindən adətən istifadə olunsa da, ənənəvi bank maliyyəsi bir sıra çətinliklər yaradır. Sahibkarlar fərqli maliyyə ehtiyaclarına cavab vermək üçün ənənəvi borc maliyyələşdirməsinin məhdudiyyətləri ilə qarşılaşırlar və ən dinamik müəssisələrin davamlılığını təmin edirlər.

Ənənəvi borc maliyyəsi kreditorlar üçün orta gəlir gətirir və buna görə də aşağı və orta risk profilləri üçün uyğundur. Bu maliyyələşmə mexanizmi sahibkarlıq subyektlərini adi fəaliyyətini və qısamüddətli ehtiyaclarını təmin edir. Ümumiyyətlə

sabit pul axını, normal inkişaf , sınaqdan keçirilmiş biznes modelləri və girov əldə etmək imkanı ilə xarakterizə olunur.Ənənəvi borclara alternativ olan maliyyə alətləri ənənəvi risk bölgüsü mexanizmini dəyişdirir.

Aşağıdakı cədvəldə dörd kateqoriyaya bölünmüş alternativ maliyyələşdirmə mexanizmlərinin siyahısını görə bilərik.

Cədvəl 1:Risk dərəcələrinə görə alternativ maliyyələşdirmə mexanizmləri

Aşağı riskli	Aşağı riskli	Orta riskli	Yüksək riskli
Aktiv əsaslı	Alternativ maliyyələşmə	Hibrid alətlər	Kapital Alətləri
Aktiv əsaslı kreditləşmə	Korporativ Bondlar	İstiqrazlar	Özəl kapital
Faktoring	Borc Sənədləri	Səssiz Partnyorlar(Silent Participations)	Biznes mələkləri(Business Angels)
Sifariş əsasında kredit	Crowdfunding	Qarantiyalı Bondlar	Crowdfunding(Kapital əsaslı)
Qısamüddətli Qarantiya		Vençur Kapitalı	
Lizinq			

Mənbə: İqtisadi Əməkdaşlıq və İnkişaf təşkilatının 2021-ci il üçün illik hesabatına əsasən müəllif tərəfindən ümumiləşdirilmişdir.

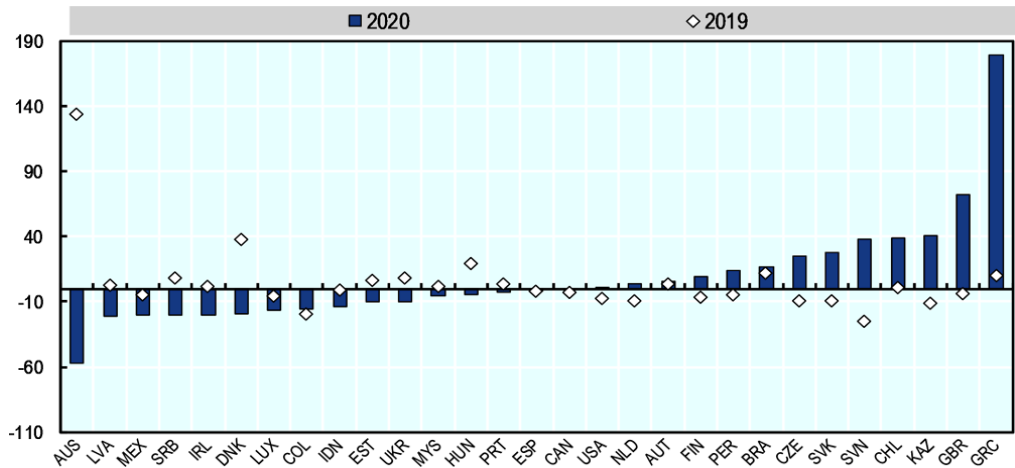
Risk və gəlir əlaqəsinin digər tərəfində investora imkan verən maliyyə alətləri var. Sahibkarlar daha yüksək gəlir müqabilində daha çox risk qəbul edir və daha çox inkişaf etmək istəyir. Bu daha çox fəaliyyətə yeni başlayan sahibkarlar üçün qəbul edilən addımdır.Belə ki,onlar fəaliyyətlərinin ilk vaxtlarında daha çox maliyyə ehtiyacları olduğu üçün yüksək riskli maliyyələşmə mənbələrindən istifadə etmək məcburiyyətində qalırlar.

Aktiv əsaslı kreditləşmə,faktoring,satınalma-sifariş maliyyəsi,anbar daxilolmaları və lizinq kimi maliyyələşmə mexanizmləri ənənəvi borc maliyyəsindən fərqlənir, çünki firma maliyyələşdirməni öz kredit statusu ilə deyil, konkret aktivlərin dəyəri əsasında alır. Kreditlər ticarət debitor borcları, inventar, maşın, avadanlıq və daşınmaz əmlak kimi aktivlərlə təmin edilir. Aktivə əsaslanan maliyyənin əsas üstünlüyü ondan ibarətdir ki, firmalar nağd pulu daha sürətli və daha tez əldə edə bilirlər.Sahibkarlar daha çevik şərtlər hesabına maliyyə vəziyyətindən olmayaraq, adi bank kreditindən ala biləcəklərindən daha tez maliyyə ilə təmin olunurlar.

Pandemiya səngidiyi bu vaxtlarda bir çox iqtisadiyyatlarda dövlət dəstəyi vasitəsi ilə yeni kreditlər,dövlət bankları vasitəsi ilə birbaşa kreditləşmələrdə artım

qeydə alınıb. Aşağıdakı cədvəldə pandemiya dövründə biznes kreditlərin necə dəyişməyini görə bilərik :

Qrafik 2 : Pandemiya dövründə biznes kreditlərinin ölkələr üzrə dəyişməsi

Mənbə : OECD, Sahibkarlıq subyektlərinin maliyyələşməsində son trendlər ,2021-ci üçün illik hesabat

Kredit portfelinin artdığı bəzi ölkələrə diqqət yetirək:

- Yunanıstan (+179.5%)
- İngiltərə (+72.44)
- Qazaxıstan(+41%)
- Çili(+38%)
- Sloveniya(+38%)
- Slovakiya(+27.6%)

Bu iqtisadiyyatlarda likvidliyi məhdudlaşdıran turizm, topdan və pərakəndə ticarət, nəqliyyat və s. kimi yüksək təsirə məruz qalan sektorlarda fəaliyyət göstərir .Sahibkarlıq subyektləri dövlət dəstək proqramlarının genişləndirilməsi və yeni proqramların tətbiqi ilə dəstəkləndi. Kreditləşmənin artması, həmçinin əlverişli kredit şərtləri və bank kreditlərinə nisbətən daha sürətli və asan çıxışın təkan verdiyi ehtiyatlı borclanmanın artımını əks etdirir. Bəzi iqtisadiyyatlarda COVID-19 ilə bağlı borc yüklənməsi çərçivəsində tətbiq edilən kreditlərin əhəmiyyətli dərəcədə restrukturizasiyası və yenidən müzakirəsi yeni kreditlərin artmasına kömək etdi.Qrafikdəki ölkələr üzrə yeni kreditləşmədə ən yüksək azalma olan Avstraliyanı

əhatə edən araşdırma müəyyən edib ki, 2019-2021-ci illər arasında sahibkarlıq subyektlərinin maliyyələşdirilməsində fərq xeyli yaranıb.

Danimarkada kredit tələbinin artmasına baxmayaraq kredit portfeli azalıb. Serbiyada yeni kredit zəmanəti sxeminin tətbiqinə baxmayaraq, sahibkarlıq subyektlərinə verilən yeni kreditlər əhəmiyyətli dərəcədə azalıb. İmtina dərəcələrinin kəskin artması onu göstərir ki, Serbiya da müəssisələr arasında yeni kreditləşməyə artan tələb bank sistemi tərəfindən tam ödənilməmişdir.

Qrafikdəki ölkələrinin əksəriyyətində 2020-ci ildə ödənilməmiş sahibkarlıq kreditlərinin ehtiyatı artmışdır. Fransa, Qazaxıstan, Türkiyə və Böyük Britaniya kimi bir çox iqtisadiyyatlarda bu, əvvəlki bölmədə müzakirə edildiyi kimi, yeni sahibkarlıq kreditləşməsində əhəmiyyətli artımı əks etdirir. Bununla belə, ödənilməmiş biznes kreditlərindəki dəyişikliklər pandemiya və əlaqədar tədbirlərdən təsirlənmiş digər dinamikaları, o cümlədən kreditlərin ödənilməsi tempi və kreditlərin müddətində dəyişiklikləri əks etdirir. Məsələn, borc moratoriyasının geniş istifadəsi iqtisadiyyatlarının əksəriyyətində kredit ödənişlərinin sürətinə təsir etdi və borcun restrukturizasiyası sxemlərinin bir hissəsi kimi kredit ödəmə müddətlərinin uzadılması bir çox kreditlərin bank balansında qalması ilə nəticələndi.

Ənənəvi kreditləşmə mexanizmi ilə yanaşı COVID-19 pandemiyası ölkələrə xüsusilə belə böhran zamanlarında alternativ maliyyələşmənin vacibliyini bir daha sübut etdi. Sahibkarlığın maliyyələşdirilməsində istifadə oluna bilən alternativ maliyyələşdirmə üsulları aşağıdakılardır :

- Vençur Kapitalı (Risk Kapitalı)
- Mələk İnvestisiya (Angel İnvestor)
- Mikro Maliyyə
- İslam Bankçılığı
- Lizing
- Faktoring
- Forfeyting

Vençur Kapitalı(Risk Kapitalı) - ABŞ-da 1970-ci illərdən, Qərb ölkələrində isə 1980-ci illərdən etibarən müasir mənada tətbiq edilən vençur kapitalı metodu ölkəmizdə 1990-cı illərdən öyrənilməyə başlanmışdır .Vençur kapitalı son illərdə sahibkarlıq fəaliyyətinin dəstəklənməsi baxımından ən mühüm maliyyələşdirmə mexanizmlərindən biridir. Bu modelin düzgün işləməsi yeni ideyalara malik ixtisaslı sahibkarların və bu ideyaları dəstəkləmək üçün vençur kapitalı fondlarının mövcudluğundan asılıdır.Vençur kapitalı anlayışına müxtəlif təriflər vermək olar. Müvafiq olaraq, vençur kapitalı maliyyə axtaran və ya yeni ideyaları olan sahibkarların risk almağa hazır olan investorlarla görüşməsi deməkdir. Başqa sözlə desək, vençur kapitalı yeni biznesə başlamaq ideyası ilə sahibkarlıq sahəsində kifayət qədər bilik və bacarıqlara malik, lakin kifayət qədər kapitalı olmayan sahibkarları resurslarla təmin edən maliyyələşdirmə üsuludur. Burada səhmdar şirkətə borc vermək əvəzinə onun ortağı olur. Bu sistemdə mövcud risk yeni məhsul istehsal etmək və məhsulu bazarda saxlamaq riskidir. Bununla belə, bu model yüksək riskin yüksək gəlir gətirəcəyi fikrinə əsaslanır.Vençur kapitalı sahibkarlara audit və digər dəstək xidmətləri ilə yanaşı əlavə vəsait əldə etməyə kömək edir. Vençur kapitalının maliyyələşdirilməsi sahibkarın qərar və nəzarət hüququnun əhəmiyyətli dərəcədə azalması ilə əlaqələndirilir.Hal-hazırda ölkəmizdə vençur kapitalı maliyyələşdirilməsi ilə məşğul olan 2 fond mövcuddur.Bunlar Khazar Ventures və İnfiopro şirkətləridir.Fondlar informasiya və proqram təminatı sahəsində ixtisaslaşan şirkətlər üçün investisiya edən vençur şirkətləridir.Təəsüfki bu ölkəmizdə bu sahədə maliyyələşmə çox az yayılmışdır.

Mələk investisiya(Angel Investing) – Son zamanlarda dünyada əhəmiyyətli bir maliyyələşdirmə üsuluna çevrilmişdir. ABŞ Angel Investing-in ən çox inkişaf etdiyi ölkə kimi tanınır. Mələk sərmayəsi anlayışında iki əsas element var. Bunlardan birincisi sahibkar, digəri isə ölkəmizdə qanunvericiliyə görə Fərdi İştirakçı İnvestor kimi tanınan və böyük ölçüdə riski üzərinə götürən Mələk İnvestordur. İnvestor üçün mələk anlayışı ilk dəfə İngiltərədə istifadə edilmişdir.

Nyu-Hempşir Universitetində ingilis professoru Uilyam Vetzal ABŞ-da sahibkarlıq fəaliyyəti və maliyyələşdirmə modelləri üzərində işləyərkən ilk dəfə olaraq bu konsepsiyanı ədəbiyyata əlavə etdi. Bu konsepsiyadan istifadə edilməsinin səbəbi investorun sərmayə qoyduğu şirkətlə sıx əlaqədə olması və şirkətə dəstək verməsidir. Mələk investorlar öz bilik və təcrübələrini, eləcə də maliyyə resurslarını biznesə köçürməklə sahibkarlara yol göstərirlər. Mələk investorlar öz kapitallarını kiçik şirkətlər qrupuna yatıran yüksək dəyərli şəxslərdir. Başqa sözlə, mələk investorların daha kiçik kapital tələb edən başlanğıc mərhələsində vəsaitlərin cəlb edilməsində mühüm rolu var. Bundan əlavə, mələk investorlar şirkətlər üçün vençur kapitalının maliyyələşdirilməsini təmin edənə qədər maliyyələşdirmənin təmin edilməsində körpü rolunu oynayır. Bu üsulda sahibkar maliyyə ehtiyaclarını ödəmək üçün mələk maliyyə təmin edən şəxslərə və qurumlara müraciət edir. Mələk investor, sahibkarın müraciəti, məhsulun keyfiyyəti, satış potensialı, sahibkarın etibarlılığı, təcrübəsi və bazarın böyümə potensialı kimi müxtəlif meyarlara görə qiymətləndirilərək qəbul və ya rədd edilir. Mələk investorun maliyyə dəstəyinin yetərli olmadığı halda, daha çox mələk sərmayədarı maliyyə birliyi ilə eyni təşəbbüsü dəstəkləyə bilər. Mələk investorlar 50%-ə qədər azlıq almaqla böyümə potensialı olan müəssisələrə ortaqlar və 2-7 il müddətində paylarını sataraq müəssisəni tərk edən fərdi investorlardır.

Faktoring – Faktoring alternativ maliyyələşmə mexanizmidir. Ümumi olaraq faktoring mal və xidmətlərin satışından yaranan borcların müqavilə ilə faktoring şirkətinə ötürülmə prosesidir. Burada sonrakı dövr üçün borclar faktoring şirkəti tərəfindən idarə olunur. Burada onlar öz risklərini faktoring şirkətinə birbaşa olaraq ötürürlər. Əlavə olaraq gələcəkdə yarana biləcək problemlərdən özlərini sığortalayırlar. Burada faktoring şirkəti borcları öz üzərinə götürərək əvvəlcədən borcların müəyyən faizini şirkətə geri qaytarır. Beləcə şirkət və ya sahibkarlar nağd pul axınına davam etdirirlər. Bu faiz adətən 80%-ə qədər olur. Factors Chain International (FCI) məlumatlarına əsasən 2020-ci ildə faktoring fəaliyyətlərində

mühüm dərəcədə bir azalma oldu. Bazarın 68%-ni təşkil edən Avropada faktoring dövriyyəsi 5,4% azaldı. Regionda yaşanan ən böyük azalmalar Slovakiya (-21%), Sloveniya (-12%), İtaliya (-10%) və Fransada (-8%) qeydə alınıb. Eyni şəkildə, ABŞ-da faktoring fəaliyyəti 2019-cu ildəki 4,6% ilə müqayisədə 2020-ci ildə 23,4% azaldı. 2020-ci ildə faktoring fəaliyyətindəki mənfi göstəricilər COVID-19 ilə bağlı məhdudiyətlər nəticəsində iqtisadi məhsuldarlığın və ticarətin əhəmiyyətli dərəcədə azalmasını əks etdirir. Bu, böhranın daha da sürətləndirdiyi faktoring fəaliyyətinin (2017-ci ildən bəri) ləngiməsinin böhrandan əvvəlki tendensiyasının davamını əks etdirir. Geniş tendensiya ABŞ və Çin arasında artan ticarət gərginliyini, eləcə də Böyük Britaniyanın Avropa İttifaqından çıxması ilə bağlı qeyri-müəyyənliyi əks etdirir. Bir çox iqtisadiyyatlarda sektora xas aspektlər də bu tendensiyanı izah edir

Forfeytinq - əsasən investisiya mallarının ixracı ilə bağlı olan və adətən veksəl və ya veksəl kimi qiymətli kağızlara bağlanan uzunmüddətli debitor borclarıdır. İxtisaslaşmış maliyyə institutu tərəfindən sabit faiz dərəcəsi ilə diskont edilir və debitor borcları ilə bağlı bütün riskləri forfeyter tərəfindən öz üzərinə götürülür. İdxalçının kifayət qədər etibarlılığı olmadığı halda isə köçürmə vekseli və ya zəmanət məktubu kimi əlavə təminatların alındığı maliyyələşdirmə üsuludur. Forfeytinq mal və xidmətlərin ixracı nəticəsində yaranan, müəyyən ödəniş planına uyğun olaraq tutula bilən debitor borclarının bank və ya ixtisaslaşmış maliyyə qurumu tərəfindən alınmasıdır. Forfeytinq sahibkarlıq subyektlərinin əsas maliyyələşdirilmə formalarından biridir. Sözügedən əməliyyatda ümumiyyətlə idxalçının borcunun müqabilində ixracatçıya verdiyi istiqrazlardan istifadə edilir. Əməliyyat baş verdikdən sonra ixracatçının heç bir öhdəliyi yoxdur və ya başqa sözlə desək əməliyyat nəticəsində ixracatçıya müraciət etmək imkanı yoxdur. Forfeytinq əməliyyatında forfeyter üzərinə götürdüyü bütün risklər və öhdəliklər müqabilində vekseli müəyyən endirim dərəcəsi ilə diskont etməklə ixracatçıya ödəniş etməlidir.

Forfeytinq maliyyələşdirmə texnikasının ilk istifadəsi 1960-cı illərdə həyata keçirilmişdir. Bu gün London, Sürix və Frankfurtda inkişaf etmiş forfeytinq bazarları mövcuddur. Forfeytinq texnikasına artan tələbat nəticəsində bir çox banklar və kredit təşkilatları öz proqramlarına forfeytinqi daxil edirlər. Faiz dərəcələrində və valyuta məzənnələrindəki dalğalanmalar, transfer riskinin artması, sığorta haqlarının artması, daha məhdudlaşdırıcı ixrac krediti sığortası və zəmanət şərtləri forfeytinq maliyyələşdirmə mexanizminin daha geniş tətbiq edilməsinin əsas səbəbləri sayıla bilər. Forfeytinq maliyyələşdirmə texnikasından daha çox investisiya mallarının ixracından yaranan uzunmüddətli debitor borclarının maliyyələşdirilməsi üçün istifadə olunur. Forfeytinq ixtisaslaşdırılmış qurumlar və ya banklar tərəfindən həyata keçirilir. Əksər hallarda forfeytinq əməliyyatları adi bank kreditlərindən daha başa gəlir. Adətən ödəniş müddəti ildən 1 ildən 7 ilə qədər olan məşən və avadanlıqlar üçün bu maliyyələşmə metodundan istifadə edilir. Bu maliyyələşmə mexanizmi ölkəmizdə inkişaf etməmişdir. Qanunvericilikdə bu əməliyyat növü “həyata keçirilməsinə dair xüsusi icazəyə malik olan “ fəaliyyət növü kimi tanınır.

II FƏSİL. PANDEMİYA VƏ POSTPANDEMİYA DÖVRÜNDƏ SAHİB KARLIQ SUBYEKTLƏRİNİN MALİYYƏLƏŞDİRİLMƏSİ MEXANİZMİNİN TƏŞKİLİ PROBLEMLƏRİ

2.1. Pandemiya və postpandemiya dövründə sahibkarlıq subyektlərinin maliyyə resurslarına çıxışı problemləri

Pandemiyanın biznes mühitlərinə mənfi təsirləri hələ də davam edir. Pandemiya dövründə bəzi şirkətlər qapanmalar səbəbindən fəaliyyətlərini tamamilə dayandıрмаğa məcbur oldu, bəzi bizneslər üçün isə bu tədbirlər yeni imkanlar açdı. Pandemiyada bəzi müəssisələr tamamilə evdən iş rejiminə keçid etdilər. Təhsil müəssisələri isə distant rejimə keçid etdi. Koronavirus bazar iştirakçılarını yeni formatda əlaqələr qurmağa sövq edir. Demək olar ki, pandemiya online rejimə keçid etməyən şirkətlərin bir çoxu müflisləşməyə doğru getdi.

Bütün bu problemlər xüsusilə kiçik sahibkarlıq subyektlərinin maliyyə resurslarına çıxışında böyük problemlərə gətirib çıxartdı. Kiçik subyektlər daha iri müəssisələrə nəzərən daha böyük risk daşıyırlar. Nisbətən kiçik müəssisələr bu vəziyyətdə banklara müraciət etmək məcburiyyətində qaldılar. Nəticədə banklar kiçik müəssisələrdən gələn kredit müraciətlərini əksər hallarda rədd edirlər. Həmçinin kredit müraciətləri qəbul olunsa belə bu daha yüksək faizlə və təminat girovu vasitəsi ilə qəbul edildi. Qısaca kredit müqavilələri daha “ağır” şərtlərlə bağlandı. Həqiqətəndə də statistikaya baxdıqda kiçik və orta sahibkarlıq subyektlərinə verilən kreditlərin 95%-inin təminatla verildiyini görə bilərik. İri bizneslərdə isə bu rəqəm 70% -dir. Kiçik biznes kreditlərinin təxminən yarısı yaşayış əmlakı ilə təmin edilir

Bu kimi hallardan başqa kiçik sahibkarlıq subyektlərinin maliyyələşməsi mexanizmi üçün alternativ variantlar daha azdır. Böyük bizneslərdən fərqli olaraq, kapital bazarlarından birbaşa vəsait cəlb etmək onlar üçün çox baha başa gəlir. (Christopher.K,2021)

Pandemiya 2020-ci ildə ölkəmizdə geniş yayılmağa başladı və ilin sonlarına doğru ölkə iqtisadiyyatına ciddi təsirlər yaratdı. 2019-cu ildə pandemiyanın ölkəmizdə ciddi iqtisadi təsirləri olmamasına baxmayaraq, 2020-ci il də ölkəmizdə sahibkarlıq sektorunda mühüm problemlər yaratdı. Vətəndaşların sağlamlığının qorunması məqsədilə tətbiq olunmuş məcburi məhdudlaşdırmalar bizneslərin müəyyən çətinliklərlə qarşılaşmasına səbəb oldu. Bu dövrdə bir çox sektorlarda mövcud biznes modellər, istehlakçı davranışları əhəmiyyətli dərəcədə dəyişdi. Pandemiya bir sıra sektorlara mənfi təsir göstərməklə yanaşı, sahibkarlar üçün yeni biznes imkanları da açdı. Ümumi götürdükdə pandemiya dövründə sahibkarlar alıcı və müştərilərinin sayının və əlavə işçi qüvvəsinə tələbin azalması, icarə haqqı, kredit, kommunal və digər xərclərin ödənilməsi kimi problemlərlə üzləşdilər. Təbii ki, pandemiya dövründə bu kimi məsələlər sahibkarlıq subyektlərinin maliyyə resurslarına çıxışı problemləri yaranmasına gətirib çıxartdı.

Demək olar bütün sahibkarlıq sektorunun subyektləri pandemiya əziyyət çəkdi. Aşağıdakı sahələrə pandemiyanın daha çox təsir etdiyini deyə bilərik:

- Hava nəqliyyatı, otellər, restoranlar, qonaqlama xidmətləri, pərakəndə sektor
- Xüsusilə Asiya bazarı ilə sıx əlaqə olan ixracatçılar
- Turizmə bağlı olan müəssisələr
- Su nəqliyyatı, çatdırma xidmətləri ilə məşğul olan sahibkarlar
- Həm tələb, həm də əmtəə qiymətlərindəki eniş səbəbi ilə benzin, qaz, mədən sənayesi

“Pandemiya ilə mübarizədə dövlətin antiböhran siyasəti” sahibkar rəyində adlı ölkə miqyaslı, 374 sahibkarlıq subyektini əhatə edən sorğu keçirilib. Sorğudan çıxarış kimi, sahibkarlara ünvanlanmış “Pandemiyasının biznesinizə təsirini necə qiymətləndirirsiniz?” sualına cavablar aşağıdakı kimidir.

Cədvəl 2: Pandemiyanın biznesinizə təsirini necə qiymətləndirirsiniz? sorğu nəticələri

Çox mənfi	36,18%
Mənfi	56,78%
Təsiri olmadı	4,02%
Müsbət	36,18%
Çox müsbət	1,51%

Mənbə:Sosial Tədqiqatlar Mərkəzinin sorğusu əsasında müəllif tərəfindən hazırlanmışdır

Pandemiyanın daha çox təsir etdiyi sektorlara baxsaq xüsusilə insan hərəkətliliyi sıx olan və milli iqtisadiyyatlar üçün əhəmiyyətli olan istehsal, turizm, ticarət, hava yolu kimi sektorlar pandemiyanın mənfi təsirlərindən ən çox təsirlənən sektorlar olub. Ümumi baxdığımız zaman bir neçə sektordan başqa bütün sektorların bu pandemiya prosesində az-çox təsirləndiyini görə bilərik. Başqa sözlə, Covid-19-un təsiri həmdə iri subyektlərə təsiri böyükdür.

KPMG – nin 2021-ci ildə apardığı sorğuda sahibkarların 50%-i fəaliyyət göstərdiyi sahəyə pandemiyanın yüksək, 42%-i orta, 8%-i isə aşağı təsir etdiyini bildirmişdilər

Dövlət Statistika Komitəsinin məlumatına əsasən, 2020-ci il ərzində statistik vahidlərin (fərdi sahibkarlar istisna olmaqla) sayı 6,3% artaraq 2021-ci il yanvarın 1-i 155435-ə çatıb. Hazırda ölkə üzrə kommərşiya təşkilatlarının ümumi sayının 92,1%-ni mikro sahibkarlıq subyektləri təşkil edir və onların əsas hissəsi ticarət (32,1%), digər sahələrdə xidmətlərin göstərilməsi (15,8%), tikinti (10,3%) və kənd təsərrüfatı (8,1%) sahələrində yaradılıb.

2021-ci il yanvarın 1-i vəziyyətinə ölkə üzrə kommərşiya təşkilatlarının ümumi sayının 5,3%-ni kiçik sahibkarlıq subyektləri təşkil edib və onların əsas hissəsi ticarət (29,4%), tikinti (12,6%), emal sənayesi (9,3%) və peşə, elmi və texniki fəaliyyət (7,3%) sahələrində yaradılıb.

Qeyd olunan dövrdə ölkə üzrə kommərşiya təşkilatlarının ümumi sayının 2,1%-ni orta sahibkarlıq subyektləri təşkil edib və onların əsas hissəsi ticarət (25,5%), tikinti (16,3%), emal sənayesi (11,9%), nəqliyyat və anbar təsərrüfatı

(5,6%) sahələrində yaradılıb.

Pandemiya kiçik sahibkarlıq subyektləri ilə bərabər daha böyük subyektlərə də təsir etdi. Bir çox müəssisə üçün bu vəziyyətdə itirilən pullar uzun müddətli dövrdə qalıcı problemlərə gətirib çıxaracaq. Müəssisələr nağd pul axınlarını dəstəkləmək üçün banklara qısa müddətli kreditlər üçün müraciətlər edirlər. Bu kreditlərin də gələcəkdə problemlə kreditlərə çevrilərək pandemiya sonrası sahibkarlar üçün daha böyük bir problemə çevrilə bilmə təhlükəsi var. Sahibkarların kredit müraciətlərində isə aşağıdakı problemlər ortaya çıxır:

- Bankların iri həcmli kredit müraciətlərini sahibkarların istədiyi qısa zaman ərzində təsdiq etmək imkanına malik olmaması
- Pandemiyanın banklara da təsir etməsi
- Problemlə kredit limitlərinin artması nəticəsində bankların daha kredit vermək istəyində olmaması

Azalan və nə zaman geri qayıdacağı qeyri-müəyyən olan tələb və tədarük zəncirləri, nağd pul təminatı və kapital təminatına çıxış kimi problemlər sahibkarlıq subyektlərində müəyyən problemlərə gətirib çıxartdı. Həmçinin pandemiya dövründə sahibkarlarla tədarükçülər arasında yaranan problemlər daha da artdı. Sahibkarların nağd pul cəhətdən çətinlik çəkən müştərilərindən ödənişlərini almağı daha da çətinləşdi. Bununla paralel olaraq sahibkarlarda tədarükçülərin ödənişlərini ödəməkdə çətinlik çəkdilər.

Fikrimcə postpandemiya dövründə sahibkarlar aşağıda qeyd etdiyim məsələləri yenidən nəzərdən keçirməlidirlər :

- Mövcud kredit müqavilələrinə yenidən baxılmalı və əlavə borclanma limitlərini yenidən təhlil etmək
- Əlavə borclanma limitləri üçün əldə olan mümkün təminat qaynaqlarına yenidən baxmaq (daşınmaz əmlak, inventarlar, alacaq borclar, əsas vəsaitlər və s.)
- Alternativ maliyyələşmə alətlərinə yenidən baxılması (Lizinq, Faktoring, Forfeytinq

və s.)

Postpandemiya dövründə sahibkarlar dövlətin həyata keçirdiyi maliyyə dəstək tədbirlərindən maksimum şəkildə yararlanmağa çalışmalıdırlar. Bunlara pandemiya zərər çəkən sahələrə olan vergi güzəştləri, Sahibkarlığın İnkişafı Fondu tərəfindən verilən güzəştlili kreditlər və s. dövlət tədbirləri aiddir.

COVID-19 həmçinin mikro və kiçik bizneslərə böyük təhlükə yaratdı. İş yerlərinin ixtisar edilməsi işsizlərin sayını artırır. İqtisadi imkanların hazırda çox daraldığını nəzərə alaraq, iş yeri təmin edən mövcud bizneslərin qorunması və bizneslərin yaranmasının və ya genişlənməsinin təşviq edilməsi çox vacibdir. Həmçinin nəzərə almaq lazımdır ki, Azərbaycanda vençur kapitalı maliyyələşdirməsini təmin edən şirkətlər demək olar ki, yoxdur. Bu gün inkişaf etmiş ölkələrdə də hökumətlər işsizlərin bir iş quraraq gəlir əldə etmə mənbələri tapmalarını, yaxud pandemiya səbəbindən bizneslərini bağlamış şəxslərin mövcud şəraitə sürətlə uyğunlaşmaqla, fəaliyyətlərini yenidən bərpa etmələrini, yaxud tezliklə yaxşı işəgötürənə çevrilmək və ölkənin ixrac potensialına töhfə vermək niyyətində olan sahibkarların bizneslərini genişləndirə bilmələrini təmin etmək məqsədi ilə birbaşa olaraq və ya QHT-lər vasitəsilə mikro və kiçik bizneslərə qrant və subsidiya kimi maliyyələşdirmələrin təqdim edilməsinə xüsusi diqqət yetirirlər. Azərbaycanda hökumət və beynəlxalq inkişaf təşkilatları da xüsusən də bölgələrdə fəaliyyət göstərən bizneslərə, qadınların rəhbərlik etdiyi bizneslərə, yaxud da Azərbaycan bazarında tələbat olan məhsulları istehsal edən və sosial məqsədli bizneslərə bu cür qrantlar və subsidiyalar verə bilərlər. Bu cür qrantlar pul şəklində və ya avadanlıq və ya xammal şəklində ola bilər. Müvafiq monitoring və qiymətləndirmə proqramı və mərkəzləşdirilmiş reyestr də işlənib hazırlanmalıdır ki, bu da məsələn, Kiçik və Orta Biznesin İnkişafı Agentliyi (KOBIA) tərəfindən həyata keçirilə bilər.

Buna görə də pandemiyanın təsirlərinin araşdırılmasına daha çox resursun yönəldilməsinə ehtiyac vardır ki, əhalinin sağlamlığının mühafizəsinə hazırlıq və

müvafiq cavab tədbirləri ilə yanaşı biznesin dayanıqlığı ilə bağlı da vaxtında qiymətləndirmələr aparıla bilsin və davamlı olaraq müvafiq tədbirlər görülsün. Həm təşkilati, həm də milli səviyyədə siyasətlərin hazırlanmasında mikro və kiçik sahibkarlarla məsləhətləşmələrin aparılması da vacibdir. Onlar biznes assosiasiyasının üzvü olarlarsa, siyasətlərin hazırlanmasında daha yaxından iştirak edə bilirlər. Bu və ya digər məsələlər mikro və kiçik sahibkarlara kommunikasiya edilməli, onlar müvafiq fəaliyyətlərə təşviq edilməli və açıq dialoq qurmaları üçün dəstəklənməlidirlər.

2.2. Lizing-sahibkarlıq fəaliyyətinin kreditləşməsinin bir forması kimi

Sahibkarlıq subyektlərinin maliyyəyə çıxış imkanları biznes investisiyalarının maliyyələşdirilməsi, müəssisələrin öz inkişaf potensialına çatmasını təmin etmək və yeni biznesə başlamalarını asanlaşdırmaq üçün vacibdir. Hər hansı yaranan maliyyə çatışmazlığı nağd pul axınını məhdudlaşdırır və biznesin gələcək perspektivlərini əngəlləyə bilər. Ümumi olaraq baxdıqda sahibkarlıq subyektləri birbaşa kapital bazarlarından pul cəlb edə bilmirlər və buna görə də əsasən ənənəvi bank maliyyələşdirilməsindən asılı olurlar.

Lizing aktiv əsaslı maliyyələşdirmə adlanır. İcarəyə verənlər icarəyə götürdükləri aktivlərin mülkiyyət hüququnu müqavilənin qüvvədə olduğu müddət ərzində saxladıqları üçün bu icarəyə götürülmüş aktivlər girovun ayrılmaz formasıdır. Adi bank kreditləri borcalandan kreditin iki formada qaytarılmasına diqqət yetirir :

- 1) Pul vəsaitlərinin hərəkəti
- 2) Kreditin artırılması və ya girov

Lizing müqavilələrində isə lizingqalandan lizing ödənişlərinə xidmət etmək üçün pul vəsaitlərinin hərəkət yaratmaq qabiliyyətinə diqqət yetirir. Beləliklə lizing müqaviləsi aktivin mülkiyyətini ayırır. Aktivin mülkiyyəti müqavilənin sonunda müştəriyə keçə və ya keçməyə bilər. Ancaq bəzi müqavilələrdə aktivin mülkiyyəti müqavilə bağlandığı andan etibarən icarə alan keçir. Bu tip müqavilələr lizing

müqaviləsi sayılmır. Müqaviləyə əsasən, icarəçiyə icarə verənə məxsus olan aktivdən istifadə etməyə icazə verilir və icarəçi müəyyən edilmiş dövrü ödənişləri həyata keçirir. İcarəyə verən icarə haqqını ödəmək üçün icarəçinin kifayət qədər pul vəsaitləri axını yaratmaq qabiliyyətinə güvənir. Lizing həmçinin pis kredit tarixçəsi və girovu olan borcalanlara kapital avadanlığından istifadə etmək imkanı verir.

Lizing - lizing şirkətinə məxsus olan avadanlığın müəyyən lizingdir. İcarə haqqı və müqavilədə göstərilən icarə haqqı müqabilində icarəçiyə istifadə hüququnun verilməsi sonunda istifadə olunan avadanlığın mülkiyyət hüququnun icarəçiyə keçməsinə şərait yaradır. Bu, alternativ maliyyələşdirmə vasitəsidir. Lizing qanuni əmlakın iqtisadi mülkiyyətindən irəli gəlir. Lizinglə sahibkarlar investisiya ehtiyaclarını öz vəsaitləri hesabına ödəyirlər. Müəyyən edilmiş müddətlərdə hissə-hissə istifadə etməklə sonda mülkiyyətə sahib olmaq lizingin əsas xüsusiyyətidir. Dünya təcrübəsində biznes, maşın və avadanlıqların maliyyələşdirilməsi üçün lizingdən istifadə edilir.

Lizing sistemi “icarəyə götür, ödəniş et, al” kimi işləyir. Beləliklə, lizing şirkəti əmlakı alır və istifadə etmək istəyən tərəfə müəyyən faizlə icarəyə verir. İcarəyə alan ödənişləri düzgün və gecikməsiz şəkildə ödədikdə sonda əmlakı öz mülkiyyətinə keçirir. Sahibkarlıq subyektləri tərəfdən baxdıqda lizingin bank kreditlərindən bir sıra üstün cəhətləri vardır. (Deelen, 2003: s-7). Bunlar aşağıdakılardır:

- Sahibkarlıq subyektlərinin əmlak və avadanlığın pulun tam ödəmədən istifadə edə bilməsi. Bu vəziyyətdə sahibkar həmin dövrdə əmlak və ya avadanlıqdan gəlir qazanmaq hüququnu özündə saxlayır.

- Digər bir üstün cəhəti lizingin kreditlərinin təminat tələb etməməsidir (nadir hallarda edilə bilər). Çünki lizingə götürülən əmlak və avadanlığın özü təminat olaraq qəbul edilir.

- Bank kreditlərindən daha sürətli və əlçatandır.

Bütün bunlara baxmayaraq lizing maliyyələşməsinin özünəməxsus mənfi cəhətləri də vardır. Bunlar aşağıdakılardır:

- Lizinqin maliyyə xərcləri yüksəkdir.Çünki lizinq müqavilələrində göstərilən komissiyalar və faiz xərcləri daha yüksəkdir.Bu səbəbdən müqavilələrdə bu kimi bəndlərə diqqət yetirilməlidir.

- Xüsusi ilə pandemiya və ya inflaysiya zamanlarında qiymət artışıları səbəbindən lizinq maliyyələşməsi birbaşa alışlara nisbətə daha çox xərcə səbəb ola bilər

- Lizinq ödənişləri zamanında icarəyə götürən tərəfindən ödənişlər gecikdirildikdə icarəyə verən tərəfindən əmlak və ya avadanlığın geri alınması hüququ yaranır.Bu vəziyyətdə əlavə maliyyə xərcləri yaranır.

Lizinq sahibkarlıq subyektlərinə öz kapitalları və ödənişləri vasitəsi ilə likvidlik yaratmağa imkan verir.Bu,öz növbəsində şirkətlərə kredit reytinglərini artırmağa və növbəti addımlarda kredit müraciəti üçün müsbət kredit tarixçəsi yaratmağa imkan verir.

Bəzi ədəbiyyatlarda lizinq və icarə alətlərin eyniləşdirirlər.Buna səbəb onların oxşar cəhətlərinin çox olmasıdır.Ancaq onlar arasında böyük fərqlər vardır.Belə ki,icarə avadanlığın icarə götürənə müəyyən müddət ərzində müvəqqəti verməsidir.Yəni müqavilə ilə müəyyən olunan müddət bitdikdən sonra bütün mülkiyyət hüquqları icarəverənə keçir.İcarə münasibətləri qarşılıqlı olur.Lizinqdə isə əksinədir .Avadanlıq və ya əmlakı icarəyə götürən müqavilə ilə göstərilən müddət bitdikdə mülkiyyət hüququna sahib olur.

Müasir dövr üçün beynəlxalq lizinq institutlarının yaradılması xarakterikdir.Avropa lizinq cəmiyyətləri təşkilatı 17 avropa ölkəsinin cəmiyyət və birliklərini əhatə edir

Lizinq əməliyyatlarının iştirakçıları aşağıdakılardır:

- Avadanlıq istehsalçısı olan müəssisə;
- Lizinq şirkəti - lizinq təminatçısı (icarəçi)
- Müəyyən vaxt ərzində maddi dəyərliləri əldə edərək istifadə edən müəssisələr

- Lizing alanlar (icarədarlar).

Dünyada lizing icarəsinin obyketi ola biləcək əmlaklar aşağıdakılardır:

- Daşınmaz əmlaklar
- Nəqliyyat vasitələri
- Tibbi cihazlar
- Hava nəqliyyat vasitələri
- Dəniz nəqliyyat vasitələri
- İnşaat və iş maşınları
- İstehsalat alətləri
- Səs və görüntü cihazları
- Optik və elektronik cihazlar
- Tekstil maşınları

Kompyuter proqramları ,patent haqqları ,xammal xarakterində olan mal və xidmətlər lizing icarəsinin obyketi kimi istifadə oluna bilməzlər.

Lizing əsasən istehsal mallarının maliyyələşdirilməsi forması kimi faktoringdən çox fərqlidir. Çünki faktoring həm milli, həm də beynəlxalq səviyyədə istehlak mallarından yaranan kredit debitor borclarının müqavilə əsasında köçürülməsini əhatə edir. Bununla belə, lizing müəyyən müddət ərzində istehsal mallarından istifadə hüququnun istəyə bağlı olaraq verilməsini izah edən maliyyələşdirmə formasıdır. Digər tərəfdən, fortfeytinq investisiya mallarının ixracının kreditləşdirilməsində istifadə olunur. Maliyyələşdirmə formasında fortfeytinq investisiya malını kreditlə ixrac edərkən, emitent ixrac mallarının satışı müqabilində debitor borcuna malik olduğu fortfeytinq institutuna veksəl və veksəlləri və ya daşınar aktivləri köçürməklə pul vəsaitlərinin daxil olmasını təmin edir. Beləliklə, debitor borcunun verildiyi sənədlərin vaxtı çatdıqda, fortfeytinq təşkilatı komissiya müqabilində ödədiyi müqaviləyə uyğun olaraq idxalçıdan debitor borcunu almaq hüququna malikdir. Xülasə, faktoring və fortfeytinqdən fərqli olaraq, lizing istehsal mallarında istifadə hüququnun təhvil verilməsini istəyə bağlı alqı-

satqı müqaviləsi ilə maliyyələşdirdiyi halda, maliyyələşdirmə özünün milli və ya beynəlxalq debitor borclarının portfeytinə olduğu kimi istehlak malları üzrə köçürülməsi yolu ilə həyata keçirilir. Xüsusilə inkişaf etməkdə olan ölkələrdə mühüm maliyyə aləti olan lizinq və icarə alışıların aktivliyi əvvəlki illərdə müşahidə olunan müsbət tendensiyanın əksinə olaraq azaldı. Bu azalma yeni lizinq xidmətlərinə tələbin zəifləməsi, eləcə də lizinqlər üzrə aşağı ödəniş qabiliyyəti və pandemiya ilə izah edilə bilər.

Ümumi götürdükdə sahibkarlıq subyektlərinin maliyyələşməsində lizinqin uğurlu olması üçün aşağıdakı 2 şərt vacibdir:

1) Əsas və faiz ödənişlərində beynəlxalq lizinq müqavilələrinə uyğun olaraq valyuta risklərinin düzgün qiymətləndirilməsi

2) İqtisadiyyatdakı inflasiya səviyyəsinin yüksək olmaması

Bundan əlavə, lizinq iqtisadiyyata investisiyadır. Ümumilikdə lizinq dünya iqtisadiyyatı və milli dövlətlərin demokratik quruluşu və ictimai zəruri əmək mülkiyyətinin bölüşdürülməsi texnologiyasının inkişafına və rifahına müsbət töhfə verəcək bir katalizatorudur. Bu katalizator şübhəsiz ki, sahibkarlıq subyektlərinin inhisar strukturu ilə bağlıdır.

2.3. Pandemiya və postpandemiya dövründə sahibkarlıq subyektlərinin fəaliyyətinin bank və BOKT-lar vasitəsi ilə maliyyələşdirilməsi mexanizminin təhlili və qiymətləndirilməsi

Sahibkarlıq subyektləri özəl sektorun onurğa sütunu hesab olunur. Bütün dünyada məşğulluq, gəlir bölgüsü, yoxsulluğun aradan qaldırılması, qadınların və gənclərin səlahiyyətlərinin artırılması kimi xüsusiyyətlər sahibkarlığın əsas üstünlükləridir. Onların rolundan əlavə iqtisadi inkişafda onlar sosial, siyasi və mədəni həyatda mühüm rol oynayırlar. Bununla belə, sahibkarlıq subyektlərinin inkişafına müxtəlif maneələr səbəb olur. Bu problemlər ölkələrə, bölgələrə və bölgələrə görə fərqlənə bilər. Lakin bütün subyektlərin qarşılaşdığı müəyyən ümumi problemlər var. Bu problemlərdən biri maliyyəyə çıxışıdır. Bu, firmaların iş

başlamaq, böyümək və inkişaf etmək üçün vəsaitə ehtiyacında müşahidə oluna bilər. Sahibkarlıq subyektləri üçün xüsusilə başlanğıcda iki əsas maliyyə mənbəyi var. Bunlar aşağıdakılardır :

1) Banklar

2) Maliyyə institutlarını əhatə edən formal sektor

Əsas maliyyə mənbəyi kimi bank sektoru sahibkarlıq subyektlərinə kredit verməkdən çəkinir. Onlar kreditlər üçün kifayət qədər girov qoya bilmirlər. Banklar ümumiyyətlə öz imkanlarını maksimuma çatdırmağı hədəfləyirlər. Mənfəət qazanmaq üçün banklar mümkün olacaq ən yüksək gəlir növünü axtarırlar. Bunun üçün banklara daha yüksək faiz dərəcəsi ödəyə biləcək və ödənişləri vaxtında ödəyəcək sahibkarlıq subyektləri lazımdır.

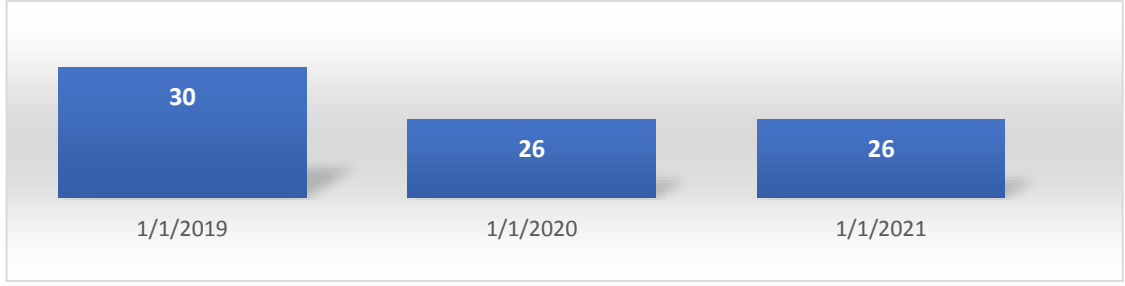
Bununla belə, kommersiya banklarının bank olmayan kredit təşkilatları (BOKT-lar) ilə müqayisədə bir sıra üstünlükləri var:

- Mülkiyyət şərtlərini əks etdirən aydın qaydalar
- Ehtiyatlı risklərin idarə edilməsini təmin etməyə kömək edən kapital adekvatlığı.
- Fiziki infrastruktur, bu vasitə ilə onlar böyük sayda kiçik və orta ölçülü müştərilərə daha əlçatan olurlar

Bu cür üstünlüklər sahibkarlıq subyektlərinin maliyyələşdirilməsində kommersiya banklarına BOKT qarşısında xüsusi üstünlük verir.

Pandemiyanın vurduğu zərərlər hər bir sektora təsir etdiyi kimi bank sektoruna da təsirsiz ötüşmədi. Bura həm COVID-19 virusunun təsirini, həm də 44 günlük ikinci Qarabağ müharibəsinin də təsir etdiyini deyə bilərik. Bunun nəticəsində bankların və BOKT-ların vəziyyəti pisləşdi və əhalinin bu resurslara çatması daha da çətinləşdi. Buna əsas sübut olaraq Mərkəzi Bankın İdarə Heyətinin 2020 –ci il 27 aprel tarixli qərarı ilə Atabank, AGBank, NBC Bank və NBC Bank ləğv edildi. Bununla da birdənbirə 4 bankın ləğv edilməsi nəticəsində ölkəmizdə fəaliyyət göstərən bankların sayı 26-ya düşdü.

Qrafik 3 : İllər üzrə ölkəmizdə bankların sayı

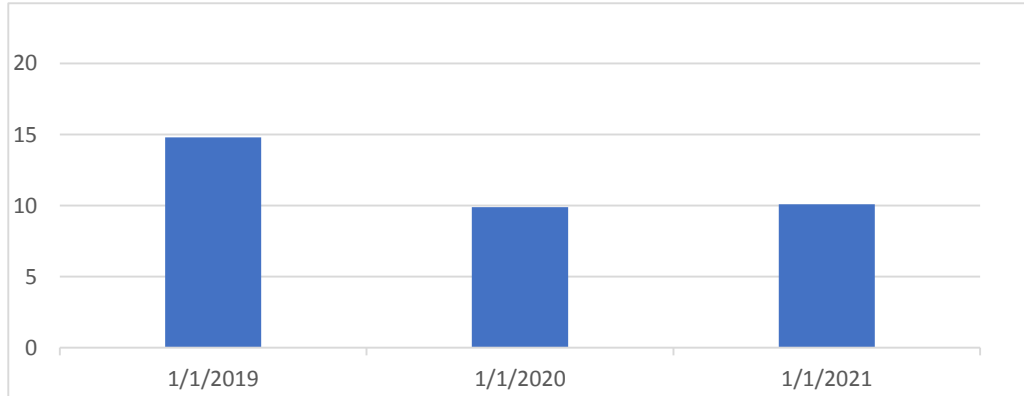

Mənbə :Mərkəzi Bankın məlumatları əsasında müəllif tərəfindən hazırlanıb

Mərkəzi Bankın Hesabatında qeyd edildiyi kimi bankların əsas təsirləndiyi və zərərlə üzləşdiyi devalvasiyadan sonra bəzi banklar bərpa olunmaqda çətinlik çəkdi. Hesabatda qeyd olunur ki, adiçəkilən bankların məcmu kapitalı – Mərkəzi Bankın müəyyən etdiyi limitdən 50 milyon manat az olmuşdur .

Eyni vəziyyə Bank olmayan kredit təşkilatlarında (BOKT) da müşayiət olundu desək yanlır. Belə ki 31 dekabr 2019-cu il tarixinə fəaliyyət göstərən BOKT-ların sayı 90 idisə 31 dekabr 2020-ci il tarixinə bu rəqəm 99 təşkil edib.(31.03.2022-cil üçün – 98).Ancaq BOKT-ların müvafiq dövrlər üçün məfəət və zərər haqqında hesabatlarına baxdıqda pandemiyanın net təsirini görə bilirik

Qrafik 4 : İllər üzrə ölkəmizdə BOKT-ların sayı

Mənbə :Mərkəzi Bankın məlumatları əsasında müəllif tərəfindən hazırlanıb

COVID-19 böhranı başlayandan bəri bank sistemi dövlət dəstəyi üçün üstünlük verilən ötürmə mexanizmi olmuşdur. Mərkəzi banklar kreditləşdirmə şərtlərini yaxşılaşdırmaq və likvidliyi banklar vasitəsilə iqtisadiyyata yönəltmək

üçün bir sıra siyasətlər tətbiq etdilər. Pul siyasətinə faiz dərəcələrinin aşağı salınması, ən mühüm inkişaf etmiş iqtisadiyyatlarda ümumiyyətlə sıfıra yaxın dəyərlərə çatması və kreditləşməni təşviq etmək üçün aktivlərin alınması sxemlərinin böyük genişləndirilməsinə daxildir. Bir çox ölkələrdə tənzimləmə siyasəti girov standartlarını yüngülləşdirmək, kapital tələblərini yumşaltmaq və dividend ödənişlərini dayandırmaqla nəzarət tələblərində dəyişiklikləri nəzərdə tuturdu. Bundan əlavə, müxtəlif inkişaf etmiş iqtisadiyyatlarda 100%-ə yaxın dəyərlərə hökumət zəmanətləri ilə kreditləşmə daha da stimullaşdırıldı. İqtisadi Əməkdaşlıq və İnkişaf Təşkilatının Maliyyə Bazarları üzrə Komitəsi tərəfindən 2020-ci ilin iyun ayında biznes üçün hökumət böhranının maliyyələşdirilməsi proqramlarına dair sorğunun nəticələri göstərir ki, həqiqətən də böhranla mübarizə üçün istifadə edilən siyasətlərin demək olar ki, yarısında (48%) bank kreditlərindən istifadə edilib.

2021 və 2022-ci illərdə kredit zəmanətlərinin əhəmiyyətli dərəcədə genişlənməsi prosesində banklar sahibkarlıq subyektləri üçün mühüm dəstək kanalı olmaqda davam edir. Bununla belə, onların bərpadakı roluna bank dəstəyindən başqa digər aspektlər də daxildir. Bəzi bərpa krediti sxemlərində banklar potensial olaraq resursların bölüşdürülməsinin effektivliyini artıraraq, həyat qabiliyyətli bizneslərə hədəf dəstəyi dəstəkləməyə kömək edirlər. Məsələn, Birləşmiş Krallıqda Bərpa Kredit Sxemi vasitəsilə borcalanlar öz bizneslərinin həyat qabiliyyətini və gələcəkdə ödəmə qabiliyyətini sübut etmək üçün borc verənlərə borc planı təqdim etməlidirlər. Borc alma planının qiymətləndirilməsi əsasında kredit vermək bankların ixtiyarındadır.

Bankların bərpada rolunun digər aspekti həddindən artıq borclu şirkətlərə kömək etmək üçün yeni alətlərin yaradılmasının dəstəklənməsidir. İspaniyanın Bərpa və Dayanıqlılıq Planı banklara borcalanların mövcud kreditlərini şirkətlərə öz biznes fəaliyyətlərinə uyğun olaraq ödəməyə imkan verən iştirakçı kreditlərə çevirir

biləcəyinə və ya borcalanların borclarının bir hissəsi üçün dövlət zəmanətlərindən yararlanma biləcəyinə qərar vermək səlahiyyəti verir.

Ötən ilin 4 rübünə olan statistik məlumatlara əsasən güzəştli kreditlərdən yararlanan sahibkarlıq subyektlərinin 65,7 faizində (iri sahibkarlıq subyektlərinin 61,4 faizində, orta sahibkarlıq subyektlərinin 63,1 faizində, kiçik sahibkarlıq subyektlərinin 66,7 faizində, mikro sahibkarlıq subyektlərinin 81,8 faizində) biznesin maliyyələşdirilməsində bu cür kreditlərin payının 2021-ci ilin dördüncü rübündə ondan əvvəlki rübə nisbətən dəyişmədiyi, 14,4 faizində isə (iri sahibkarlıq subyektlərinin 9,1 faizində, orta sahibkarlıq subyektlərinin 16,7 faizində, kiçik sahibkarlıq subyektlərinin 15,7 faizində, mikro sahibkarlıq subyektlərinin 13,7 faizində) artdığı bəyan edilmişdir. Respondentlərin 70,1 faizi (iri sahibkarlıq subyektləri üzrə 65,9 faiz, orta sahibkarlıq subyektləri üzrə 67,9 faiz, kiçik sahibkarlıq subyektləri üzrə 72,5 faiz, mikro sahibkarlıq subyektləri üzrə 81,8 faiz) 2022-ci ilin birinci rübündə güzəştli kreditlər hesabına maliyyələşmə səviyyəsinin dəyişməyəcəyini, 23,9 faizi isə (iri sahibkarlıq subyektləri üzrə 25,0 faiz, orta sahibkarlıq subyektləri üzrə 27,3 faiz, kiçik sahibkarlıq subyektləri üzrə 21,6 faiz, mikro sahibkarlıq subyektləri üzrə 13,6 faiz) azalacağını bildirmişdir. (Statistika Komitəsi, 2021-ci il üzrə sahibkarlıq subyektlərinin işgüzar fəallığına dair statistik müayinənin nəticələri)

Cədvəl 3 :Kredit qoyuluşlarının illər üzrə dəyişməsi

İl	Cəmi	(vaxtı keçmiş)	Faiz nisbətində
2019	15298,2	1273,1	8,32%
2020	14530,4	893,1	6,14%
2021	17119,8	719,4	4,20%

Mənbə: Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi bankının məlumatları əsasında müəllif tərəfindən hazırlanmışdır

İllər üzrə baxdıqda kredit qoyuluşlarının azaldığını görə bilərik. Ancaq 2019-cu ildən başlayaraq vaxtı keçmiş kreditlərin də azaldığı görsənir. Belə ki bu rəqəm 2019-cu ildə bu ümumi kredit qoyuluşlarının 8.32 faizin təşkil etsədə ,2020-ci ildə bu rəqəm 6.14 faiz təşkil edib. 2021-ci ildə isə 4.2 faiz olub. Buna baxmayaraq 2021

ci ildə bankların kredit qoyuluşlarının 2 milyon 589 min manat artdığını qeyd edə bilərik.Vaxtı keçmiş kreditlərin məbləğində azalma kreditlərin restrukturizasiya olunması ilə bağlıdır.Belə ki ,kreditlərin restrukturizasiya olunması onların vaxtı keçmiş kateqoriyasından çıxması üçün əsas addımlardan biridir.

Cədvəl 4 : Bankların kredit portfelinin strukturu barədə məlumat(mln.manat)

İl	Kredit Portfeli
2019	14,900.9
2020	14,157.0
2021	16,659.1

Mənbə:Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi bankının məlumatları əsasında müəllif tərəfindən hazırlanmışdır

Pandemiya və postpandemiya dövründə bankların kredit portfeli baxdıqda 31 dekabr 2020-ci il üçün cəmi kredit portfeli 14 milyon 157 min manat olmuşdur.Bu kreditlərin 8 milyon 478 min manatı biznes kreditləri təşkil edib.31 dekabr 2021-ci il üçün olan portfel isə 16 milyon 659 min manat olmuşdur.31 dekabr 2021-ci il üçün olan biznes kreditlərin məbləği isə 9 milyon 740 min manat təşkil etmişdir.Statistikaya əsasən belə nəticəyə gələ bilərik ki,pandemiyanın qismən səngidiyi 2021-ci ildə bankların verdiyi kreditlərin müsbət mənada artdığını qeyd edə bilərik .

Pandemiya əlaqədar olaraq kreditlərin restrukturizasiyası Mərkəzi Bankın qərarına əsasən davam etdirilmişdir.Pandemiya başlayandan ümumilikdə 1.3 mlrd.manat məbləğində 57 mindən çox kredit restrukturizasiya olunmuşdur. Restrukturizasiya olunmuş kreditlərin 87%-biznes,9%-istehlak,4%-i ipoteka kreditləri olmuşdur.30 noyabr 2021-ci il tarixinə pandemiya ilə əlaqədar restrukturizasiya olunmuş kreditlərin qalıq məbləği 0.7 mlrd. manat təşkil etmişdir. Restrukturizasiya olunmuş kredit ödəniş şərtlərinin dəyişdirilməsinə deyilir.Bu şərtlər adətən daha güzəştli şərtlərlə olur.Bu o deməkdir ki,restrukturizasiya olunmuş kreditlərin sayı artdıqca sahibkarlar problemlı kreditlərin ödəməkdə daha

rahat olurlar .Bu da onların maliyyə vəziyyətinə birbaşa olaraq təsir edir.(Mərkəzi bankın statistik məlumatları)

Yekun olaraq,pandemiya dövründə Mərkəzi bank tərəfindən həm maliyyə sektorunun stabilliyinin qorunması, həm əhali və biznesin dəstəklənməsi, həm də ümumilikdə makroiqtisadi sabitliyin təmin edilməsində təqdirə layiq addımlar atıldı və proseslər peşakarlıqla idarə edildi.

Mərkəzi Bank daimi olaraq maliyyə sektorunun cari vəziyyəti,maliyyə dayanıqlığı,habelə beynəlxalq maliyyə təşkilatlarının tövsiyyələrini nəzərə alaraq requlyativ dəstək rejimini daimi olaraq dəqiqləşdirir və adekvat siyasi qərarlar qəbul edir.

Bankların maliyyə sektoru üzrə stabilliyin qorunmasında aşağıdakı istiqamətlərdə atılan addımları qeyd etmək olar :

1) Hökumət tərəfindən qəbul edilən sahibkarlıq fəaliyyətini dəstəkləyən və ümumilikdə iqtisadi və sosial yöndə həyata keçirilmiş tədbirlər

2) Requlyatorun tənzimləmə qaydalarında etdiyi müvafiq yumşaltmalar və biznes subyektlərinin borcları ilə əlaqədar güzəştləri

3)Banklar tərəfindən beynəlxalq təcrübə və yerli bazardakı vəziyyət araşdırılaraq atılan müvafiq addımlar. (Azərbaycan Banklar Assosiyası,2021-ci üçün illik hesabat)

Əlavə olaraq qeyd etmək olar ki,Mərkəzi bank tərəfindən pandemiya və postpandemiya dövründə nağdsız xidmətlərin artırılması və sahibkarlıq subyektlərinin zərərlərinin azaldılması istiqamətində komissiya haqqlarının 50% aşağı salınması ilə bağlı qərarın müddətin 1 yanvar 2021-ci ilədək uzadılmışdır.

Pandemiya və postpandemiya dövründə sahibkarlıq subyektlərinin maliyyələşdirilməsi istiqamətində müəyyən dəstəkləyici addımlar atılmışdır.Bu barədə bəzi dövlət proqramları qəbul edilmiş ,həmçinin Azərbaycan Respublikası İqtisadiyyat Nazirliyi yanında Sahibkarlığın İnkişafı fondu tərəfindən güzəştli kreditlərin verilməsi daha da artmışdır

Böhran vaxtında düzgün reaksiya verilmədikdə vəziyyət daha da gərginləşərək, inkişafda geniş miqyaslı və davamlı geriləmələrə və iqtisadiyyatda ciddi tənəzzülə gətirib çıxara bilər. Bu hal, həmçinin, son illərdə ölkədə müşahidə olunan yoxsulluğun təsirli şəkildə azaldılması prosesinə mane olacaqdır. İxracatın zəifləməsi və daxili tələbatın azalmasının mənfi təsirləri artıq sahibkarların gəlirlərində və həmçinin onların işçilərinin gəlirlərində hiss olunur ki, buna cavab olaraq əlavə dəstək tədbirlərinə ehtiyac yaranmışdır. Hazırda bazarda tələbin stimullaşdırılması və yeni iş yerlərinin açılması üçün hökumətlərdən dövlət xərcləmələrini və sosial dəstək tədbirlərini davam etdirmələri gözlənilir ki, bu da sağlamlıqla bağlı problemlər səbəbindən baş verə biləcək insan itkisinin qarşısını almağa yönəlmiş tədbirlərə əlavə olmalıdır. COVID-19 pandemiyasının özəl sektora iqtisadi və maliyyə təsirlərinin dərin və geniş olması gözlənilir. Burada yalnız suveren dəstək yetərli olmayacaqdır – bu istiqamətdə dövlət, özəl və vətəndaş cəmiyyəti qüvvələrinin əməkdaşlığına ciddi ehtiyac vardır. İqtisadi bərpa mərhələsi başladıqdan sonra yəqin ki, əlavə digər tədbirlərə ehtiyac yaranacaqdır. Cari böhran dövründə mikro və kiçik biznesləri hərtərəfli dəstəkləmək məqsədilə daha yaxından müvafiq müdaxilələri təmin etmək iqtidarında olmaq üçün bütün maraqlı tərəflərin öz siyasətlərinə müəyyən baxış keçirmələrinə ehtiyac vardır.

III FƏSİL. PANDEMIYA VƏ POSTPANDEMIYA DÖVRÜNDƏ SAHİB KARLIQ SUBYEKTLƏRİNİN MALİYYƏLƏŞDİRİLMƏSİ MEXANİZMİNİN TƏŞKİLİ PROBLEMLƏRİ

3.1. Pandemiya və postpandemiya dövründə sahibkarlıq subyektlərinin malıyyələşdirilməsinin perspektiv istiqaməti kimi -mikromalıyyələşdirilmənin təkmilləşdirilməsi yolları

Covid-19 epidemiyasının bütün dünyaya yayılması ilə iqtisadiyyatların tələb və təklif cəbhələrində yaşanan sarsıntılar bütün ölkələrdə iqtisadi aktivliyi azaltdı. Bu səbəbdən koronavirus pandemiyası böyük böhrandan sonra ən ciddi iqtisadi böhran kimi şərh edilmişdir. Covid-19 epidemiyasının iqtisadi ölçüləri və təsirlərinin tam miqyası ölkə iqtisadiyyatlarının epidemiyadan nə qədər təsirləndiyini göstərir. Azərbaycan iqtisadiyyatı isə epidemiyadan birbaşa təsirlənmiş və aldığı tədbirlərlə yaranmış vəziyyətin təsirlərini aradan qaldırmağa çalışmışdır.

Məlumdur ki, pandemiya və postpandemiya dövründə sahibkarlıq subyektlərinin malıyyələşdirilməsində istiqamətdə bir çox çətinliklər olmuşdur.

Belə ki, maliyyə dəstəyi ala bilməyən bir sahibkarlıq subyektləri iflas həddinə gəlib çıxdılar və ya iflas oldular. Pandemiyadan sonrakı dövrdə sahibkarlıq fəaliyyətinin inkişafı və biznes müəssisələrinə dəstək üçün bir çox islahatlar, müxtəlif dövlət proqramları və layihələr həyata keçirilmişdir. Bu kimi dəstəkləyici tədbirlər sahibkarlıq subyektlərinin malıyyələşdirməsi istiqamətində müsbət istiqamətdə öz təsirini göstərir. Ümumilikdə sahibkarlıq subyektlərinin malıyyələşdirilməsi üçün bir sıra ənənəvi metodlar mövcuddur. Bu metodların başlıca dəstəkləyicisi isə dövlətdir. Pandemiya dövrü bizə yeni malıyyələşdirmə mexanizmlərinin tətbiq olunmasının mütləq olduğunu sübut etdi deyə bilərik. Son dövrlərdə dünya təcrübəsində lizinq, franşayzinq, vençur kapitalı kimi malıyyələşdirmə metodları ilə sahibkarlıq subyektlərinə dəstəklər göstərilir. Həmçinin son dövrlərdə mikromalıyyələşmə termini tez-tez eşidirik.

Mikromaliyyələşdirmə -yeni fəaliyyətə başlayan və maliyyə mənbəsi tapmaqda çətinlik çəkən kiçik sahibkarlıq subyektlərinin maliyyələşdirilməsi başa düşülür.Bəzi ədəbiyyatlarda buna əlavə maliyyə yardımı deyilir .

Mikrokredit – gəlirləri aşağı olan və ya fəaliyyətə yeni başlayan sahibkarlar üçün maliyyələşmə növüdür.Mikromaliyyələşmə dedikdə daha çox ağıla mikrokreditlər gəlməkdədir.Mikrokredit əldə edən sahibkarlar öz fəaliyyətlərini davam etdirərək sonradan krediti geri qaytarırlar.Təbii ki növbəti dəfə yeni kredit almağı ,kredit necə vaxtlı-vaxtında ödəməyindən asılıdır

Mikromaliyyələşdirmə müəyyən statusa malik insanlara maliyyə dəstəyi əvəzinə, banklar, rəsmi qurumlar, kredit kooperativləri kimi qurumlar vasitəsilə bu insanlara maliyyə təmin edəcək və istehsala həvəsləndirəcək kiçik faizli kreditlərdən istifadə edilməsidir. Bunun nəticəsində bu cür xidmətlərdən bəhrələnen insanların gəlir səviyyəsinin yüksəldilməsinə və adambaşına milli gəlirin artmasına gətirib çıxardan bir sistem kimi qiymətləndirilir.(Kangeliev, 2010: s.3)

Bu kreditlərə niyə mikro deyilir? Cavab çox sadədir .Digər kreditlərdən daha kiçik həcmli olduğu üçün mikrokredit olaraq adlandırılır

Mikrokreditlərin tətbiqi 1980-ci illərdə geniş yayılmağa başladı. Mikrokreditin mühüm fərqləri kimi,kreditin qaytarılmasında ısrarlı olmaq, kreditləşmə xərclərini ödəyə biləcək faiz dərəcələrini qeyd etmək olar.Nəticə etibarlı ilə fəaliyyətin diqqəti konkret hədəf sektorlarını dəstəkləmək üçün subsidiyalaşdırılmış kreditlərin sürətli tətbiqindən, yoxsullara xidmət göstərmək üçün dayanıqlı yerli maliyyə institutlarının yaradılmasına keçdi. Mikrokreditlər açıq-aşkar özəl sektor təşəbbüsüdür və bu səbəbdən adi kreditləşmənin demək olar ki, bütün digər formalarını üstələyir

Ənənəvi olaraq, mikromaliyyələşmə çox standartlaşdırılmış kredit məhsulu təqdim etməyə diqqət yetirir. Bütün digər insanlar kimi, yoxsulların da sərvət əldə etmək, istehlakı sabitləşdirmək və risklərdən qorunmaq üçün müxtəlif maliyyə alətləri və alətlərinə ehtiyacı var.

Əgər ölkəmizdə 2003-cü ildə mikromaliyyə ilə məşğul olan şirkətlərin sayı 13 ədəd idisə , indi onların sayı 50-yə çatıb.

Son zamanlar ölkəmizdə biznes kreditlərin məbləğinin artan tempə artdığını görə bilərik .Belə ki ,31 dekabr 2020 ci ildə verilən kreditlərin həcmi 8 milyon 478 min 300 manat olsada , bir il sonra ,yəni 31 dekabr 2021 ci ildə bu məbləğin 9 milyon 740 min manat olduğunu görə bilərik.

Mikromaliyyə insanlara təhlükəsiz şəkildə və etik kreditləşmə təcrübələrinə uyğun şəkildə əqlabatan kiçik biznes kreditləri götürməyə imkan verir. Onlar bütün dünyada mövcud olsalar da, mikromaliyyəlaşdirmə əməliyyatlarının əksəriyyəti Uqanda, İndoneziya, Serbiya və Honduras kimi inkişaf etməkdə olan ölkələrdə baş verir. Bir çox mikromaliyyə təşkilatları xüsusilə qadınlara kömək etməyə diqqət yetirir.Biznes sahiblərinin və bu sahədə fəaliyyətə yenicə başlayanların maliyyə tələbatları bank sektoru tərəfindən kifayət qədər təmin olunmadıqda, bunların maliyyə xidmətlərilə təmin olunmasının əsas yolu mikromaliyyəlaşdirmə proqramlarıdır.

Dünya Bankı hesab edir ki, 500 milyondan çox insan mikromaliyyə ilə bağlı əməliyyatlardan birbaşa və ya dolayısı ilə faydalanmışdır. Vaşinqtonda yerləşən qlobal qeyri-kommersiya təşkilatı olan Yoxsullara Yardım Qrupunun hesablamalarına görə, 2021-ci ilə kimi 120 milyondan çox insan mikromaliyyə ilə bağlı əməliyyatlardan bilavasitə faydalanıblar.Bununla belə, bu əməliyyatlar yalnız dünyanın bəzi yoxsulları üçün əlçatandır, halbuki təqribən 1,7 milyard insanın əsas maliyyə imkanlarını yaratmaq imkanı yoxdur.Mikromaliyyənin faydaları insanlara kapital mənbəyinin verilməsinin birbaşa təsirlərindən kənara çıxır. Uğurlu bizneslər yaradan sahibkarlar öz növbəsində icma daxilində iş yerləri, ticarət və ümumi iqtisadi inkişaf yaradırlar

“Mikro sahibkarlıq subyektlərinə kömək məqsədi ilə atılan addımlar siyahısına güzəştli şərtlərlə maliyyələşmə,bankların,investisiya fondlarının və s.bu sahəyə investisiya cəlb olunması üçün birgə fəaliyyəti,münbit iqtisadi şərtlərin

yaradılması və s. daxildir.”(Sultanova.K,2013)

Mikromaliyyə faiz dərəcələri ümumiyyətlə adi banklardan daha aşağı olsa da, bəziləri bu əməliyyatların aşağı təbəqədən pul qazandığını ittiham edirlər. Həmçinin, bir çox iri maliyyə institutları və digər iri korporasiyalar, pul qazanmaq arzusu ilə böyük bankirlərin aşağı gəlirli borcalanlar üçün borc tələsi yarada biləcək daha yüksək faiz dərəcələri tələb edəcəkləri ilə bağlı narahatlıqlarını artıraraq, kommersiya məqsədli mikromaliyyə şöbələrini istifadəyə verdilər. Ümumiyyətlə mikromaliyyələşmədə faiz dərəcələri nə qədər aşağı olsa da, yenədə sahibkarlar ödəniş etməkdə çətinlik çəkirlər.

Mövcud böhran heç bir mikromaliyyə təşkilatından (MMT) təsirsiz ötürülməyə də Avropa MMT-ləri dünyanın digər yerlərində MMT-lərlə müqayisədə daha yaxşı nəticə göstərmişdir. COVID-19 böhranı MMT-lər üçün çoxsaylı problemlər yaratdı:

- ödənişlərdə çətinliklər
- kompensasiyaların toplanması
- müştərilərlə üz-üzə görüşmək
- daxili sistemləri və iş axınıını yenidən təşkil etmək

Nəticədə dünyanın müxtəlif yerlərində fərqli templərlə olsa da, bir çox MMT-nin fəaliyyəti pisləşdi. COVID-19 virusunun yayılması bütün dünyada qeyri-bərabər olduğundan nəzarətdə saxlanması çox çətin oldu .

Ümumiyyətlə, MMT-lərin bütün hamısı olmasa da, əksəriyyəti birbaşa və ya dolayı yolla COVID böhranından təsirlənib. Birbaşa təsirlər biznes fəaliyyətinin məcburi və ya öz-özünə bağlanması və ya müvəqqəti olaraq öz qərarları ilə bağlı olmuşdur. Dolayı təsirlərə sağlamlıq riskləri və ya ailə vəziyyəti kimi şəxsi səbəblər aiddir. Tədarüklərin kəsilməsinə səbəb olan COVID-19 pandemiyası səbəbindən məcburi qapanmaların nəticəsində mikromaliyyə təşkilatları tərəfindən təklif olunan müəyyən məhsul və xidmətlərə tələbatı azaldı.

Hazırkı postpandemiya dövründə mikromaliyyə təşkilatları ölkədə dəyər zəncirlərini inkişaf etdirmək və beynəlxalq ticarəti təşviq etmək üçün tədbirlər

görməlidirlər. Pandemiya təcili ehtiyac olan bəzi məhsulların – ərzaq, tibbi məhsullar, geyimlər, ixtisaslaşdırılmış xidmətlərin istehsalının nə qədər vacib olduğunu nümayiş etdirdi. Ekspertlər hətta qeyd edirlər ki, ölkədə müvafiq istehsal gücü ilə yaxşı işləyən dəyər zəncirlərinin mövcudluğu ölkənin bu cür şoklara daha dayanıqlı olmasını təmin edir

Azərbaycanda mikro və kiçik biznesləri tədarükçü və ya distribyutor qismində böyük şirkətlərlə əlaqələndirən dəyər zənciri sxemləri yaxşı qurulmayıb, həmçinin dövlət və böyük şirkətlərin yerli mikro və kiçik bizneslərdən xammal və ya xidmətlər satın almasına da çox nadir hallarda rast gəlinir, əlavə olaraq, mikro və kiçik bizneslərin ixracata öz qüvvələri hesabına başlama bilmələri üçün asan çıxış kanalları mövcud deyil və bu cür bizneslər məşhur onlayn satış platformalarında təmsil olunmurlar. Məhz bu baxımdan mikro və kiçik sahibkarları dəyər zəncirlərindəki böyük şirkətlərlə əlaqələndirmək üçün kompleks texniki və maliyyə yardımına ehtiyac vardır. Bu həm də onların texnologiyalardan istifadəsini stimullaşdırır, yenilikçi bilik və bacarıqlarını inkişaf etdirər, ümumi biznes və idarəetmə təcrübələrini genişləndirər, maliyyəyə və yekun nəticədə bazarlara çıxışı asanlaşdırard. Hökumət həmçinin mikro və kiçik bizneslərin böyük sifarişçilər ilə daha yaxşı şərtlərlə danışıqlar aparmasına kömək etmək üçün hüquqların müdafiəsi siyasəti hazırlamalı, yəni hüquqi yardım və nümunə müqavilələr təqdim etməli, dəyər zəncirindəki böyük şirkətlərin ədalətsiz müqavilə şərtləri əsasında fermerləri işlətməsi, yaxud böyük torpaq sahələrinin ələ keçirməsi kimi rəqabətdən kənar davranışları da daxil olmaqla nümayiş etdirdikləri gücə nəzarət etməlidir. Bu cür əlaqələrin qurulması həmçinin mikro və kiçik bizneslərin ixracata başlamasına təkan olardı, başqa sözlə, müsbət ticarət balansına töhfə verərdi, əks halda isə mikro və kiçik bizneslər özləri və ölkələri üçün daha çox gəlir əldə edilməsinə imkan yaradan xaricə ixracatı həyata keçirmək üçün qarşıda dayanan bir çox problemləri təkbaşına həll etməli olacaqlar.

Mövcud vəziyyətdə bu sahəyə marağın artdığını deyə bilərik. Hazırda AMB

təkcə bankların deyil, həmçinin BOKT-lara da lisenziya verməkdə maraqlıdır. BOKT-ların sayının artması isə birbaşa olaraq sahibkarlıq subyektlərinə müsbət təsirini göstərir. Belə ki, kreditlərin daha əlçatan olması, kiçik məbləğlərdə məbləğlərin alınması kimi üstünlüklər sahibkarlar üçün daha əlverişlidir. Bildiyimiz kimi belə təşkilatların əsas müştəri bazası kənd təsərrüfatı ilə məşğul olan sahibkarlardır. Pandemiya dövründə tətbiq olunan məhdudiyətlər hər bir sahə kimi onlara da mənfi təsir göstərmişdir. Son vaxtlar pandemiya qaydalarında olan yumşalmalar bu sahədə canlanma yaratdı. Artıq kiçik bizneslər tezliklə əvvəlki alıcılıq qabiliyyətinə çatmağı hədəfləyirlər. Təbii ki mikromaliyyə təşkilatlarının sayının artması onlarda öz müsbət təsirini göstərir.

Burada mikromaliyyə təşkilatların keyfiyyətli kredit portfeli qurmaları əsas məsələdir. Belə ki, təşkilatlar verdikləri kreditləri sonradan ala bilmədikdə bunun özü onlar üçün gələcəkdə böyük bir problemə çevrilir və sonda onlar müflis ola bilərlər.

3.2. Pandemiya və postpandemiya dövründə sahibkarlıq subyektlərinin maliyyə vəziyyətinin vergilər və gömrük tarifləri vasitəsi ilə tənzimlənməsinin səmərəliliyinin yüksəldilməsi

Sahibkarlıq subyektlərinin maliyyə vəziyyətinə vergilər və gömrük tarifləri birbaşa olaraq təsir edir. Ölkədəki vergitutma mexanizmini birbaşa olaraq sahibkarın fəaliyyət istiqamətinə təsir göstərir. Əgər bu mexanizm qeyri-təkmil olarsa bu sahibkarların mürəkkəb və çıxılmaz vəziyyətə düşməsinə səbəb olur. Həmçinin qüvvədə olan vergi qanunvericiliyi ölkə iqtisadiyyatına da öz müsbət və mənfi təsirlərini göstərir.

Vergi siyasəti kapitalın artırılmasında mühüm rol oynaya bilər. Vergi siyasəti birbaşa köçürmələrlə yanaşı, gəlir bərabərsizliyinin aradan qaldırılmasında əsas rol oynayır. Nadir hallarda vergi siyasətləri sərvət bərabərsizliyini aradan qaldırmaq üçün də istifadə olunur. Gəlir və sərvət boşluqlarının azaldılmasındakı rolundan əlavə, imkan bərabərliyinin və gender bərabərliyinin gücləndirilməsində vergi

siyasətinin rolunu böyükdür. Nəticə etibarı ilə, daha böyük ədaləti dəstəkləyən vergi siyasətləri də iqtisadi artıma və siyasi sabitliyə töhfə verə bilər

Pandemiyanın başlanmasından bəri artan dövlət gəlir ehtiyacları və artan bərabərsizliklər ilə, çox güman ki, gələcəkdə fərdi gəlir və əmlak vergiləri daha böyük rol oynayacaq. Böhran ölkələri yüksək büdcə kəsiri və dövlət borcunun səviyyəsinin əhəmiyyətli dərəcədə artması ilə qarşı-qarşıya qoydu. Eyni zamanda, böhran bəzi mövcud bərabərsizlikləri daha da gücləndirdi. Bu kontekstdə, 2008-ci il global maliyyə böhranından sonra olduğu kimi, gəlir və əmlak vergilərinin artırılması, bərabərlik və artım nöqtəyi-nəzərindən daha az arzuolunan və siyasi baxımdan çox çətin ola bilər. Beləliklə, mövcud böhran yeni və ya az istifadə olunan gəlir mənbələrinə müraciət etmək zərurəti haqqında düşünməyə vadar etdi. Gəlir və əmlak vergiləri bərabərsizliyin azaldılmasında potensial əhəmiyyətli rolunu nəzərə alaraq hökumətlərin yenidən nəzərdən keçirdiyi vergilər sırasındadır.

Postpandemiya dövründə repressiv vergi xərclərinin aradan qaldırılması çox vacibdir. Bu daha çox gəlir qazanan ev təsərrüfatlarının effektiv vergi yükünün və sərvət bölgüsünün diqqətlə ölçülməsini, yüksək gəlir əldə edənlər və sərvət sahibləri üçün daha aşağı effektiv vergi dərəcələrinin səbəblərini araşdırmağı tələb edəcəkdir.

Əhəmiyyətli olan odur ki, beynəlxalq vergi şəffaflığı sahəsində əldə edilən irəliləyişlər şəxsi gəlirlərin və aktivlərin daha effektiv vergiyə cəlb edilməsi potensialını artırmışdır. Son onillikdə vergi orqanları arasında avtomatik məlumat mübadiləsinin inkişafı hər hansı ofşor aktivləri və gəlirləri aşkar etmək üçün hökumətlər üçün mövcud olan vasitələri artırdı və vergi ödəyicilərinin aktivlərini xaricə köçürməklə vergidən yayınma imkanlarını azaltdı. (O'Reilly, Parra Ramirez və Stemmer, 2019:s.33)

Vergi sistemləri həm də adekvat gəlir dəstəyi təmin etməli və aşağı gəlirli əhali üçün iqtisadi imkanları gücləndirməlidir. Birbaşa köçürmələrlə birlikdə vergi tədbirləri ev təsərrüfatlarına gəlir dəstəyini təmin etmək üçün istifadə edilməlidir ki, bəzi hallarda pandemiya sonrası onları gücləndirmək lazımdır. Bundan əlavə,

vergi tədbirləri aşağı gəlirli və həssas qrupların uzunmüddətli iqtisadi imkanlarını və perspektivlərini artırmaq üçün istifadə edilə bilər. Məsələn, məşğulluğu, əmək bazarında iştirakı və ixtisasın artırılmasını təşviq edən vergi tədbirləri işsizliyin azaldılmasına və əmək uyğunsuzluğunun aradan qaldırılmasına töhfə verə bilər. Vergi dəstəyi tədbirləri hökumətlər üçün xərcləri bərpa etmək və onların nəzərdə tutulan hədəflərə çatmasını təmin etmək üçün diqqətlə hədəflənməlidir. Həqiqətən də, vergi güzəştlərinin düzgün hədəf alınmadıqda reqressiv ola biləcəyinə dair sübutlar var. Buna görə də bu cür tədbirlər aşağı gəlirli və əmək bazarına bağlılıq səviyyəsi aşağı olanlara yönəldilməlidir.

Vergi sistemləri gender bərabərliyinə dərin təsir göstərə bilər. Vergi siyasəti və sosial təminat sistemləri gender fərqlərinin aradan qaldırılmasında mühüm rol oynayır. Əlavə qazanc əldə edənlər üçün yüksək vergi yükü qadınların işçi qüvvəsində iştirakı üçün stimullaşdırmaya əhəmiyyətli təsir göstərə bilər. Qadınlar kişilərdən daha az gəlirə və daha az kapital sərvətinə malikdirlər. Vergi məsələləri də daxil olmaqla dövlət siyasətinin dizaynı bu gender fərqlərini nəzərə almalı və inklüziv cəmiyyəti əks etdirməlidir.

Bir çox inkişaf etməkdə olan ölkələrdə vergidən yayınan böyük dərəcədə qeyri-rəsmi məşğulluq var. Qeyri-rəsmi məşğulluq işçilərin kifayət qədər sosial müdafiəsini təmin etməyi çətinləşdirir və vergi toplama imkanlarını zəiflədir, bu da çox vaxt rəsmi məşğulluqda olanlara və ya keyfiyyətsiz dövlət xidmətlərinə yüksək vergi dərəcələrinin tətbiq edilməsinə səbəb olur. Qeyri-rəsmi məşğulluq həmçinin sektorlar arasında ədalətsiz rəqabət və səmərəsiz istehsal üsulları ilə nəticələne bilər və əlavə olaraq qeyri-qanuni miqrasiyaya təkan verə bilər. Böyük qeyri-rəsmi sektoru olan iqtisadiyyatlarda sosial müdafiə sistemləri buna görə də aşağı riskli qrupların imkanlardan yayınması və ən əlverişsiz əmək qabiliyyətli əhali qruplarının əhatə dairəsinin olmaması səbəbindən çox vaxt nisbətən səmərəsiz olur.

Vergilərin bölgü təsirinə və kompensasiya tədbirlərinə də xüsusi diqqət yetirilməlidir. Vergi tədbirlərinin və ya islahatlarının bölüşdürülmə təsirlərinin

qiymətləndirilməsi əmlak və torpaq vergiləri kimi gəlirlə əlaqəli olmayan vergilər üçün xüsusilə vacibdir. Bölüşdürmə təsirlərinin düzgün qiymətləndirilməsi həm də potensial islahatların yekun vergi hallarının diqqətlə araşdırılmasını tələb edir, çünki vergini birbaşa ödəyən vergi ödəyiciləri son nəticədə vergi yükünü daşımaya bilər. Müəyyən vergi islahatlarının aztəminatlı ev təsərrüfatlarına bölüşdürmə və yoxsulluq təsirlərini kompensasiya etmək üçün kompensasiya mexanizmləri də lazım ola bilər.

Uzunmüddətli perspektivdə prioritet vergi sistemlərinin gələcək çağırışlara uyğunlaşdırılmasını və öz kapital məqsədlərinə çatmağa davam edə bilməsini təmin etmək lazım olacaq. Həqiqətən də, avtomatlaşdırma və rəqəmsallaşma da daxil olmaqla gələcəyi formalaşdıran struktur meyllər islahatlar aparılmazsa, vergi sistemlərinin öz kapital məqsədlərinə çatmasını çətinləşdirə bilər.

Avtomatlaşdırma bərabərsizliyin artmasına kömək edə və vergi sistemlərinə təsir göstərə bilər. Avtomatlaşdırma ilə yeni və daha məhsuldar iş yerləri yaradılır, lakin bir çox mövcud iş yerləri ləğv olacaq. Bacarıqlara əsaslanan texnoloji dəyişiklik artıq əmək haqqı boşluqlarının artmasına və məşğulluğun azalmasına səbəb olmuşdur (Michaels, Natraj və Van Reenen, 2014:s.132).

COVID-19 böhranı dövlətlərin maliyyəsində əhəmiyyətli dərəcədə pisləşməyə səbəb oldu və bu vergi və xərc siyasətlərinə yenidən baxılmasını tələb edir. COVID-19 böhranına fiskal tədbirlər zəruri idi. Bu tədbirlər məşğulluq, gəlir və istehsalda daha böyük təsirlərin qarşısını aldı. Bununla belə, dünya ölkələrində ÜDM-ə münasibətdə dövlət borcu son bir neçə onillikdə müşahidə olunan ən yüksək səviyyəyə çatıb. Bu o deməkdir ki, bərpa yaxşı inkişaf etdikdən sonra iqtisadçılar orta və uzunmüddətli dövr ərzində dövlət borcunun davamlılığını təmin etmək problemi ilə mübarizə aparmalı olacaqlar

Dövlət maliyyəsinə öz yanaşmalarını yenidən nəzərdən keçirərkən ölkələr üzləşdikləri struktur meylləri və problemləri həll etmək üçün vergi siyasətlərini uyğunlaşdırmalıdırlar. Son onillikdə vergi siyasəti vergitutma və iqtisadi artım

arasındakı əlaqəyə nisbətən dar diqqət mərkəzindən vergi islahatlarına doğru uzaqlaşdı.(Arnold,2011:s.49)

Getdikcə inklüziv böyümə üçün vergi siyasəti islahat tövsiyələri bərabərlik və böyümənin birlikdə gedə biləcəyini qəbul etdi.Vergi siyasəti dəyişən siyasət prioritetləri fonunda inkişaf etməlidir ki, inklüziv və davamlı inkişafın stimullaşdırılmasında rol oynamağa davam edə bilsin. Üstəlik, 2008-ci ilin maliyyə böhranı və COVID-19 böhranı hökumətlərin şokları bərpa etməkdə və bərpanı təşviq etməkdə dövlətin rolunu sübut etdi. Bu rol əhəmiyyətli maliyyə resursları tələb edir. Nəticədə, ölkələrin və siyasətçilərin dəyişən iqtisadi və sosial mənzərəni nəzərə almalarını təmin etmək üçün öz vergi sistemlərini və əvvəlki vergi siyasəti məsləhətlərini yenidən qiymətləndirməyə ehtiyac yarandı.

Bir çox hallarda inkişaf etməkdə olan ölkələr vergi sistemlərinin layihələndirilməsində əlavə çətinliklərlə üzləşirlər. COVID-19 böhranı nəticəsində bir çox inkişaf etməkdə olan ölkələrdə maliyyə sahəsi daha da ağırlaşdığından, daxili resursların səfərbər edilməsini yaxşılaşdırmaq üçün yeni mexanizmlər tələb olunacaq. Müəssisələr arasında və əmək bazarında rəsmiləşdirmə səviyyəsinin artırılması, səmərəsiz vergi xərcləri müddələrinin nəzərdən keçirilməsi,dövlət xərcləri və xüsusilə sosial müdafiə sistemləri üçün gəlirlərin artırılması kimi tədbirlər əhəmiyyət kəsb edəcək. Səhiyyə sistemlərini daha yaxşı maliyyələşdirmək və daha sağlam davranışları təşviq etmək üçün sosial sığorta haqlarının və tibbi vergilərinin rolunu artırmaq yollarının tapılması da prioritet məsələ olmalıdır.

Pandemiya dövründə ölkələr üçün əsas prioritet biznesin pul vəsaitlərinin hərəkətini dəstəkləmək olmuşdur.Ölkələrdə qısamüddətli tədbirlərin məqsədi bizneslərin kifayət qədər pul vəsaiti axınına malik olmasını təmin etməyə çalışmaqdır. Bu dövrdə bir çox müəssisələr likvidlik problemləri ilə üzləşdilər.

Pul vəsaitlərinin hərəkəti ilə bağlı problemlər domino effekti ilə əlaqəli müəssisələrin iflasın səbəb ola bilər. Ölkələr tərəfindən qəbul olunmuş tədbirlərin təxminən yarısı biznesin pul vəsaitlərinin hərəkətini gücləndirməyə yönəlmişdir. Pul

vəsaitlərinin hərəkətinə dəstək vergi və qeyri-vergi tədbirlərinin qarışığı vasitəsilə təmin edilmişdir. Qeyri-vergi tədbirləri ilə bağlı ölkələr arasında ən ümumi alət kredit zəmanəti sxemləri olmuşdur ki, burada hökumət uyğun bizneslərə verilmiş bank kreditlərinin dəyərinin hamısına və ya bir hissəsinə zəmanət verir. Digər tədbirlərə kiçik faizsiz kreditlər və pul qrantları daxildir. Bu sxemlər adətən ən çox təsirlənən sektorlardakı kiçik biznesləri və ya müəssisələri hədəf alır.

Pandemiya dövründə ölkələr arasında sahibkarlıq subyektlərinin pul vəsaitlərinin hərəkətini artırmaq üçün ən çox yayılmış vergi tədbiri vergi ödənişlərinin təxirə salınması olmuşdur. Bu tədbirlər ümumiyyətlə tez-tez (aylıq və ya rüblük) ödənişlər tələb edən vergilərə aiddir. Vergi təxirə salınması tədbirləri, ümumiyyətlə, mənfəət vergisi və ya gəlir vergisi ödənişləri, əlavə dəyər vergisi və sosial sığorta haqları üçün tətbiq edilmişdir.

Bir neçə ölkə böhran zamanı biznesin vergi yükünü azaldacaq tədbirlər tətbiq etdi. Bu tədbirlər vergi bazasının birbaşa iqtisadi dövrə görə dəyişmədiyi vergi kateqoriyalarına yönəldilmişdi və bu səbəbdən gəlirlərində kəskin itkilərlə üzləşən bəzi müəssisələr üçün bu hədsiz dərəcədə çətin oldu. Ən çox yayılmış imtina növü sosial təminat ödənişləri ilə bağlı olmuşdur. Digər ümumi nümunələr kiçik bizneslər üçün əmlak vergilərindən və ehtimal olunan vergilərdən imtina və bəzi hallarda sudan istifadə vergilərinin və ya nəqliyyat vasitələrinin vergilərinin azaldılmasıdır.

Digər tədbirlər də vergi inzibatçılığına yönəldilmişdi. Bir çox ölkələrdə tətbiq edilən ümumi tədbir vergi ödəyicilərinə borclu olan vergilərin qaytarılmasınının (ƏDV və digər vergilər) sürətləndirilməsi olmuşdur. Siyasət hədəfləmə dərəcəsi ölkələr, sektorlar və bizneslər üzrə dəyişir. Bəzi ölkələrdə tədbirlər bütün firmalar üçün əlçatandır. Digər ölkələrdə tədbirlər xüsusi sektorlara (məsələn, turizm, kommersiya, hava səyahətləri) və ya gəlirlərində əhəmiyyətli azalma yaşayan şirkətlərə verilir. Bu sonuncu şərt adətən vergi ödəyiciləri tərəfindən vergi orqanına rəsmi sənədlə sübut edilməlidir.

Elə ölkələr var ki, COVID-19-dan ən çox təsirlənən sektorları və ya biznesləri hədəfləmək əvəzinə, kiçik və orta ölçülü sahibkarlıq subyektlərini hədəf aldılar. Bu müəssisələrin başqalarına nisbətən daha yüksək likvidlik məhdudiyyətləri ilə üzləşəcəyi gözlənilirdi. Bəzi ölkələr müəssisələrin işçilərini saxlamağa və ya yeni işçilər işə götürməyə təşviq etmək üçün vergi güzəştləri tətbiq etdilər. Bir çox qabaqcıl ölkələr iş yerlərinin saxlanması sxemləri vasitəsilə müəssisələrin əmək haqqı xərclərini qismən ödəməklə, işçilərini işdən çıxarmaq əvəzinə işçilərin maaşlarını ödəmək imkanı versə də, bəzi ölkələr də məşğulluğu dəstəkləmək üçün vergi güzəştləri tətbiq etdilər.

Bəzi ölkələr böhrandan ən çox zərər çəkən qruplardan biri olan aztəminatlı işçiləri işə götürən müəssisələrin məşğulluğu üçün vergi güzəştləri tətbiq etdi. Kanada 2020-ci ilin ikinci semestrindən etibarən yeni iş yerləri yaradan və ya mövcud aşağı və ya orta gəlirli işçilər üçün əmək haqqı fondunu artıran işəgötürənlər üçün vergi krediti tətbiq etdi. Tayland da isə kiçik və orta sahibkarlıq subyektləri tərəfindən işə götürülən aşağı maaşlı işçilərə maaş ödənişləri üçün 300% tutulma da daxil olmaqla, bir neçə gücləndirilmiş ayırmalar tətbiq etdi. Bəzi ölkələr, xüsusilə COVID-19 böhranından təsirlənən sektorlarda fəaliyyət göstərən müəssisələrin icarə xərclərini birbaşa və ya dolayı yolla azaltmaq üçün vergi müddəaları tətbiq etdi.

Bir sıra ölkələr likvidlik dəstəyini təmin etmək və investisiyaları stimullaşdırmaq üçün aşağı dəyərli aktivlərin silinməsi həddini müvəqqəti olaraq artırdı. Bu növ tədbir Avstraliya, Çili, Çexiya, Finlandiya və Yeni Zelandiyada kimi ölkələrdə tətbiq edildi.

Zərərlərin əvəzləşdirilməsi ilə bağlı ehtiyatlara edilən dəyişikliklər bizneslərə likvidliyin azaldılması və iqtisadi bərpanın dəstəklənməsi üçün xüsusilə mühüm vergi siyasəti aləti olmuşdur. Vergi ödəyicilərinə cari itkilərini əvvəlki maliyyə illərində əldə etdikləri mənfəətlə kompensasiya etməyə imkan verən və əvvəllər ödənilmiş vergilərin geri qaytarılmasına səbəb olan zərərin geri qaytarılması

tədbirlərinə icazə verilməsi və genişləndirilməsi xüsusilə səmərəli güzəşt mexanizmi olmuşdur. Bir neçə ölkə COVID-19-un başlanmasından bəri mövcud zərərin geri qaytarılması qaydalarını tətbiq etmiş və ya təkmilləşdirmişdir.

Pandemiya dövründə digər ölkələr kimi Azərbaycanda da sahibkarlıq subyektlərinə güzəştlər vasitəsilə stimullaşdırma tədbirləri həyata keçirildi. Belə ki, 2 iyun 2020-ci il tarixdə Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi Pandemiyadan zərər çəkən müəssisələr üçün vergi güzəştləri məqsədi ilə Vergilər Məcəlləsinə dəyişikliklər etdi. Dəyişikliyə əsasən pandemiya zərər çəkən sahibkarlar əmlak və torpaq vergisindən azad edildi və sahibkarlara 1 yanvar 2021-ci il tarixədək aşağıdakı əlavə güzəştlər verildi :

-Mənfəət (gəlir) vergisi rejimində fəaliyyət göstərən ödəyicilər üzrə – mənfəətin (gəlirin) 75%-i.

- Sadələşdirilmiş verginin ödəyicisi olan ictimai iaşə və sərnişin daşımaları fəaliyyəti həyata keçirən vergi ödəyiciləri üzrə – 50%.

-fiziki şəxslərdən daşınmaz əmlakın icarəsi üzrə ödəmə mənbəyində tutulan verginin dərəcəsinin endirilməsi – 14%-dən 7%-ə;

-1 il müddətinə cari vergi ödəmələrindən və müvafiq hesabatlardan azad edilməsi

Vergi qanunvericiliyinə edilmiş dəyişikliklərlə bir yerdə ümumilikdə sahibkarlıq subyektlərinə 115 milyon manat dəyərində vergi güzəştləri və tətillər verildi .

Güzəştlər demək olar ki, bütün sahibkarlıq subyektlərini əhatə etdi. Ümumi olaraq güzəştlərin strukturuna diqqət etdikdə qeyd etmək olar ki, bu güzəştlər sahibkarların postpandemiya dövründə öz fəaliyyətlərini daha qısa zamanda bərpa etməsinə imkan verəcək. Pandemiya dövründə vergi güzəştlərini dövlətin dolayı maliyyə dəstəyi kimi qiymətləndirilə bilər. Edilən güzəştlər nəticəsində sahibkarlar hesablanmış vergiləri dövlət büdcəsinə ödəməyərək öz sərəncamlarında saxlayırlar. Bunun nəticəsində sahibkarlar öz fəaliyyətlərini genişləndirə bilirlər.

Bütün bu tədbilər göstərir ki pandemiya sonrakı dövrdə ölkəmizdə sahibkarlıq fəaliyyətin maliyyələşdirilməsində yeni model tətbiq olunacaq

Pandemiyanın səngidiyi bu dövrlərdə qlobal səviyyədə sürətli bərpadan hələ ki, söhbət getmir, bu səbəbdən hökumət mikro və kiçik bizneslərin qayğısına qalmalıdır ki, onların əksəriyyəti iflasa uğramasın. Bu cür dəstəklərə uzunmüddətli vergi və rüsum güzəştləri və kreditləri, işçilərin sosial paketlərlə dəstəklənməsi, səhiyyə xidməti paketlərinin təmin edilməsi və Hökumətin mikro və kiçik bizneslərin bazarda qalması üçün uyğun hesab etdiyi digər tədbirlər daxil ola bilər. Səhiyyə xidməti paketləri çox vacib bir məqamdır, belə ki, birbaşa dövlət dəstəyi olmadan bizneslər və onların işçiləri bütün yığımlarını böyük tibbi xərclərə sərf edə və geriyyə dönməz likvidlik problemləri ilə üzləşə bilərlər. Bu səbəbdən pulsuz vaksinasia, xəstələnmə halında pulsuz səhiyyə xidməti, pulsuz gigiyenik paketlərin paylanması, pulsuz vitaminlər və qida əlavələri kimi addımlar yalnız 1-2 ay olmamalı, virus aktiv qaldığı müddətdə davamlı dəstək halına gəlməlidir. Bununla yanaşı vergi güzəştləri və digər subsidiyalar pandemiya qurtardıqdan sonra da bir müddət davam etməlidir, çünki mikro və kiçik bizneslərin fəaliyyətlərini pandemiya öncəsi səviyyədə bərpa edə bilmələri üçün müəyyən bir müddətdə daha rahat şəraitə ehtiyacları var. Bundan əlavə, qeyri-rəsmi işdə çalışanlar da gözdə tutulmalıdır, əksinə dəstəklənməlidirlər və bu yolla rəsmi mühitə keçmələrinə imkan yaradılmalıdır.

Ümumilikdə edilən bu vergi və gömrük güzəşt paketləri ilə həm pandemiya həm də postpandemiya dövründə sahibkarlıq subyektlərinin dəstəklənməsi nəzərdə tutulur. Bu cəhətdən edilən güzəştlər vasitəsi ilə sahibkarlıq subyektləri həm xərclərini azaldacaq, həm də zərərələrini qısa zaman ərzində bərpa edə biləcəklər.

Təbii ki, hazırda pandemiyanın səngiməsi də sahibkarlıq subyektlərinə öz təbii müsbət təsirini göstərməkdədir. Ancaq qarşıdakı period üçün vergi və gömrük mexanizmi vasitəsi ilə sahibkarlıq subyektlərini stimullaşdırmaq mümkündür. Bunun üçün bir sıra əsas istiqamətlər araşdırılmalıdır:

- Pandemiyadan sonra beynəlxalq təcrübədə sahibkarlıq subyektlərinin ümumi vəziyyətinin təhlili

- Sahibkarlıq subyektlərinin inkişafını stimullaşdıran vergi siyasətinə ölkədə həyata keçirilən sosial – iqtisadi siyasətin ayrılmaz tərkib hissəsi kimi yanaşılması

- Vergi sistemi ilə dövlətin fiskal siyasətinin qarşılıqlı əlaqəsinin təmin edilməsi

Sahibkarlıq subyektlərində vergi və gömrük dərəcələrinin nəzəri cəhətlərinin və vergilərin istehsal proseslərinə təsirinin öyrənilməsi çox əhəmiyyətlidir. Həmçinin, əcnəbi ölkələrin vergi sistemlərinin öyrənilməsi əldə olunan nəticələrin daha etibarlı olmasına təkan verə bilər.

NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR

Tədqiqat işi nəticəsində ölkəmizdə və dünyada sahibkarlıq subyektlərinin mövcud vəziyyəti, onların iqtisadiyyatlarda tutduqları yer qiymətləndirilmiş və ölkəmizdə və dünyada xüsusi ilə pandemiya dövründə tətbiq olunan və ya oluna biləcək alternativ maliyyələşmə mexanizmləri təhlil olunmuşdur.

Aparılan araşdırmaları ümumiləşdirsək çıxan nəticəyə əsasən deyə bilərik ki, xüsusilə böhran dövrlərində dövlətin dəstək mexanizmləri sahibkarlıq subyektləri üçün çox vacibdir. Dövlət tərəfindən bütün dəstək proqramları çərçivəsində tətbiq edilən mexanizmlər kiçik və orta biznesin ÜDM-də məşğulluq payının, əhalinin gündəlik istehlak malları ilə təminatında və ümumiyyətlə ölkə iqtisadiyyatında rolunun ilbəil artmasını təmin edir.

Tədqiqat işində müəyyən olunmuşdur ki, ölkədə sahibkarlığın inkişafına birbaşa təsir edən amillərdən biri də onların sağlam maliyyə resurslarına çıxış imkanlarının olmasıdır. Burada həm daxili, həm də xarici maliyyə mənbələri böyük önəm daşıyır.

Azərbaycanda sahibkarlıq subyektlərinin inkişaf tempi və bu inkişafa təsir göstərən yeni maliyyələşdirmə mexanizmlərinin tətbiqi və öyrənilməsi çox vacibdir. Bu araşdırmada sahibkarlıq subyektlərin xüsusilə pandemiya dövründə maliyyələşdirilməsində müəyyən problemlərin olduğu görülmüşdür. Burada aldığımız və ya alacağımız nəticələr Azərbaycanda sahibkarlığın inkişaf strategiyasının hazırlanmasında və ya sahibkarlığın inkişafına təsir edən mənfi amillərinin təsirinin azaldılıb, müsbət amillərin təsirini artırmaq üçün istifadə oluna bilər. İnnovativ texnologiyaların və yeni biznes modellərin öyrənilməsi məqsədilə beynəlxalq təcrübənin öyrənilməsi vacibdir.

Aparılan araşdırmalar nəticəsində ölkəmizdə sahibkarlıq subyektlərinin ölkə iqtisadiyyatında rolunun möhkəmləndirilməsi üçün dövlət siyasətində aşağıdakı məsələlər prioritet olmalıdır:

- Rəqabət qabiliyyətinin artırılması
- Maliyyə resurslarına çıxış imkanlarının genişləndirilməsi
- Onlara dəstək mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsi
- Regionlarda sahibkarlığın inkişafına əlverişli şəraitin yaradılması
- Bu sahəyə yerli və xarici investisiyaların cəlb edilməsi
- Ölkə iqtisadiyyatının diversifikasiyası və davamlı inkişafının təmin edilməsi

Bu sahədə həyata keçirilən islahatlar, o cümlədən ixracın və investisiyaların səmərəli təşviq mexanizmlərinin işə salınması, vergitutma bazasının genişləndirilməsi yolu ilə vergi yükünün azaldılması, daxili istehsalın dəstəklənməsinə hədəflənən çoxsaylı tədbirlərin görülməsi, güzəştli kreditlərin əldə edilməsi və digər maliyyə dəstəyi mexanizmlərindən istifadə ilə bağlı prosedurların sadələşdirilməsi sahibkarlıq subyektlərinin marağında olan əsas məsələdir

Pandemiya və postpandemiya dövründə sahibkarlıq subyektlərinin yeni maliyyələşdirmə mənbələri üçün aşağıdakı təklifləri tövsiyə etmək olar :

- Pandemiyadan sonra beynəlxalq təcrübədə sahibkarlıq subyektlərinin ümumi vəziyyəti təhlil edilməlidir. Ölkəmiz üçün uğurlu ola biləcək tədbirlər planların tətbiq etmək mümkündür

- Dövlət sahibkar münasibətlərinin, sahibkarların hüquqlarının müdafiəsi mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsi kimi vergi siyasəti üzrə müəyyənləşdirilmiş istiqamətlər kiçik və orta sahibkarlığın inkişafında əhəmiyyətli təsir göstərə bilər

- Sahibkarlıq subyektləri üçün alternativ maliyyələşmə mənbələri yaradılması(lizinq, faktoring, forvard, fyuçers). İnkişaf etmiş ölkələrdə belə maliyyə alətləri iqtisadiyyata investisiya qoyuluşu vasitələrindən biri kimi geniş tətbiq edilməkdədir. Ölkəmizdə bu maliyyələşmə mənbələri əsasən az istifadə edilir

- İnnovasiyalara istiqamətlənən investisiyaları stimullaşdırmaq üçün qanunvericilik bazasının təkmilləşdirilməsi

- Sahibkarlıq subyektlərinin bütünlükdə sabit vergi sistemə keçidinin təmin edilməsinin mümkünlüyünün araşdırılması

- Kiçik və orta sahibkarlıq subyektləri üçün kreditlərin daha əlçatan olması
- İşğaldan azad edilmiş ərazilərdə sahibkarlıq subyektlərinin potensial fəaliyyət imkanlarının müəyyən olunması

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

Azərbaycan dilində

1. "1992-ci il Sahibkarlıq fəaliyyəti haqqında Azərbaycan Respublikasının qanunu və ona edilmiş dəyişikliklər"
2. Mərkəzi Bankın normativ xarakterli qərarı. (30.09.2020-ci il)
3. Azərbaycan Banklar Assosiasiyası, "2021-ci ildə bank - maliyyə sektorunun qısa icmalı"
4. Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsi, "Azərbaycanda mikro, kiçik və orta sahibkarlıq", Bakı-2021
5. Azərbaycan Mikromaliyyə Assosiasiyası, "COVID-19 pandemiyasının Azərbaycanda mikro və kiçik bizneslərə təsiri", Bakı-2021
6. Banklar və Biznes qəzeti, "Pandemiya dövründə Azərbaycan iqtisadiyyatında hansı işlər görülmüşdür?", Bakı-2021
7. Əliyev S., (2021). "Bank sektorumuz pandemiya və müharibə dövründə"
8. Həbibli H., "Sahibkarlığın əsasları" dərs vəsaiti, Bakı-2020
9. Hacızadə N., (2021). "Pandemiya dövründə Azərbaycanda xarici ticarətin vəziyyəti və diversifikasiyası"
10. Məmmədova N., Nəriman N. (2020). "Koronavirus (COVID-19) pandemiyasının Azərbaycanda sahibkarlığa təsiri "
11. Məmmədov P., "Azərbaycanda startap hərəkatı". İqtisadi islahatlar jurnalı, 2021, №1, səh.95
12. Məmmədov R., (2019). "Sahibkarlıq fəaliyyətinin dövlət tənzimlənməsi"
13. Namazov N.İ., (2018). "Sahibkarlığın formalaşmasına və inkişafına təsir edən amillər"
14. Niftullayev V.M., "Sahibkarlığın əsasları", Bakı-2002, səh.10-50.
15. Rzayev P., (2021). "Sahibkarlıq fəaliyyətinin stimullaşdırılmasında vergi tənzimlənməsinin rolu"

16.”Sahibkarlıq fəaliyyətinin dövlət tənzimlənməsi” müəhazirə mətni.R.Məmmədov,
Bakı-2020

17. Zeynalov Z., "Lizinq" müəhazirə mətni, Bakı-2013

İngilis dilində

1. Açıkgöz .Ö ,“The early impact of the Covid-19 pandemic on the global and Turkish economy” ,2020

2.Ganglin.P and Farah.N , “Innovative Finance, Technological Adaptation and SMEs Sustainability: The Mediating Role of Government Support during COVID-19 pandemic “, 2021

3. Konstantin.K “Some questions about the impact of the covid-19 pandemic on the development of business entities”,2020

4.OECD,”New approaches to SME and Entrepreneurship Financing:Broadening the Range of Instruments”

5. Pierce.O, Ramirez.P and Stemmer.A, “Exchange of information and bank deposits in international financial centres” , 2019

Rus dilində

1. “Анализ деятельности организаций работодателей и предпринимателей во время пандемии COVID-19 и перспективы”, 2021

2. Егоров А.В., Кармазина А.С. и др. “Анализ и мониторинг условий микрокредитования // Деньги и кредит”, 2010

3. Ракутина, Н.М. “Современные проблемы российского малого бизнеса Текст. / Н.М. Ракутина // Национальные проекты”, 2010

Türk dilində

1.Насиуев С.,(2020).”Azerbaycanda girişimcilik faaliyyetinin mevcut durumu ve gelişme yöntemleri”

2.İhsan.C ,Kurtuluş Yılmaz G. ”Küresel dehşet Covid-19-un işletmeler üzerinde etkisi”, 2020

- 3.İşık S.,(2020). “Covid-19’un işletmeler ve çalışanlar üzerindeki etkisi: Almanya, Amerika ve Belçikadan örnekler”
- 4.Kaplan O.G., (2019).”Bankacılık ve finans sisteminin KOBİ-ler üzerindeki etkileri:anamur ilçesi örneği”

İnternet resursları

- 1.www.cbar.az (AR Mərkəzi Bankın saytı)
- 2.www.stat.gov.az (Dövlət Statistika Komitəsinin saytı)
- 3.www.economy.gov.az (AR İqtisadiyyat Nazirliyinin saytı)
- 4.www.taxes.gov.az (Dövlət Vergi Xidmətinin saytı)
- 5.www.edf.gov.az (Sahibkarlığın İnkişafı Fondunun saytı)
- 6.www.aba.az (Azərbaycan Banklar Assosiasiyası)
7. oecd.org
8. researchgate.net
9. marja.az
10. unec.edu.az
- 11.amfa.az

Cədvəllərin siyahısı

Cədvəl 1: Risk dərəcələrinə görə alternativ maliyyələşdirmə mexanizmləri.....	27
Cədvəl 2: “ Pandemiyanın biznesinizə təsirini necə qiymətləndirirsiniz ?” sorğu nəticələri.....	36
Cədvəl 3: Kredit qoyuluşlarının illər üzrə dəyişilməsi.....	47
Cədvəl 4: Bankların kredit portfelinin strukturu barədə məlumat.....	48

Qrafiklərin siyahısı

Qrafik 1: AİŞ tərəfindən 2021-ci ildə maliyyələşən investisiyaların sahələr üzrə bölgüsü.....	23
Qrafik 2: Pandemiya dövründə biznes kreditlərinin ölkələr üzrə dəyişməsi.....	28
Qrafik 3: İllər üzrə ölkəmizdə bankların sayı.....	45
Qrafik 4: İllər üzrə ölkəmizdə BOKT-ların sayı.....	45